==========

અસ્વીકરણ: સ્થાનિક ભાષામાં અનુવાદિત આ ચુકાદા/હુકમનો હેતુ પક્ષકારોને તેમની ભાષામાં જાણકારી ઉપલબ્ધ કરાવવા માત્રનો છે અને તેનો અન્યથા ઉપયોગ થઈ શકશે નહિ. અન્ય તમામ વ્યવહારિક તેમજ સરકારી ઉદ્દેશો માટે મૂળ અંગ્રેજી ચુકાદો/હુકમ જ પ્રમાણિત અને માન્ય રહેશે.
DISCLAIMER: The translated judgment in vernacular language is meant for the restricted use of the litigant to understand it in his/ her language and may not be used for any other purpose. For all practical and official purposes, the English version of the judgment shall be authentic and shall hold the field for the purpose of execution and implementation.
==========

મહારાષ્ટ્ર એકતા હોકર્સ યુનિયન અને અન્ય

વિ.

મ્યુનિસિપલ કોર્પોરેશન, ગ્રેટર મુંબઈ અને અન્ય

ડિસેમ્બર ૯, ૨૦૦૩

[એસ.એન. વરીવા અને એચ.કે. સેમા, ન્યાયમૂર્તિઓ]

ભારતનું બંધારણ અનુચ્છેદ ૧૯(૧)(જી) અને (૬)–વાજબી પ્રતિબંધો–હોકિંગ (ફેરિયા તરીકેનો વેપાર)–ઠરાવ્યું, હોકર્સને (ફેરિયાઓને) તેમનો વેપાર કે ધંધો કરવાનો અધિકાર છે–જનતાની સુવિધા, સુરક્ષા વગેરેને ધ્યાનમાં રાખીને અધિકાર પર વાજબી પ્રતિબંધો લાદી શકાય છે–હોકિંગના વ્યવસાયનું નિયમન કરવા માટે હાઈકોર્ટ દ્વારા ઘડવામાં આવેલ યોજના–યોજનામાં ફેરફાર–હોકિંગના વ્યવસાય માટે પ્રતિબંધો/શરતો નિર્ધારિત કરવામાં આવ્યા–નિર્દેશો જારી કરવામાં આવ્યા.

ભારતનું બંધારણ–અનુચ્છેદ ૨૧–જીવન અને વ્યક્તિગત સ્વતંત્રતાનો

અધિકાર–હોર્કિંગ–ઠરાવ્યું, મૂળભૂત અધિકાર નથી.

બોમ્બે હોકર્સ યુનિયન વિ. બોમ્બે મ્યુનિસિપલ કોર્પોરેશન, [૧૯૮૫] ૩ એસસીસી ૫૨૮ માં, કોર્ટે બોમ્બેમાં હોર્કિંગ પ્રવૃત્તિઓનું નિયમન કરવા માટે મ્યુનિસિપલ કમિશનર દ્વારા પ્રસ્તાવિત યોજનાના સંબંધમાં અમુક માર્ગદર્શિકા નિર્ધારિત કરી હતી અને મ્યુનિસિપલ કમિશનરને તેના દ્વારા સૂચવવામાં આવેલી માર્ગદર્શિકાના આધારે અંતિમ યોજના ઘડવાનો નિર્દેશ આપ્યો હતો. ચુકાદા અનુસાર, બોમ્બે મ્યુનિસિપલ કોર્પોરેશને એક સલાહકાર સમિતિની રચના કરી હતી અને ૧૨.૮.૧૯૯૬ ના રોજ એક ડ્રાફ્ટ યોજના ઘડવામાં આવી હતી. ડ્રાફ્ટ યોજના હેઠળ, ૪૮૮ ઝોનને હોર્કિંગ ઝોન તરીકે દર્શાવવામાં આવ્યા હતા અને ૨૮ સાઇટ્સને હોકર્સ પ્લાઝાના બાંધકામ માટે અલગ રાખવામાં આવી હતી. સદર ડ્રાફ્ટ યોજનામાં ૪૯,૦૦૦ હોકર્સને સમાવવાનો પ્રયાસ કરવામાં આવ્યો હતો. રાજમાર્ગો, મુખ્ય અને મોટા રસ્તાઓ, ફૂટઓવર બ્રિજ, સબવે, રેલ્વે સ્ટેશનોની આસપાસનું ચોક્કસ અંતર, મ્યુનિસિપલ બજારો, ધાર્મિક સ્થળો, શૈક્ષણિક સંસ્થાઓ, તબીબી સંસ્થાઓ અને મોટા ટ્રાફિક જંક્શનની આસપાસની ચોક્કસ ત્રિજ્યા (**radius**), હોકર્સ માટે સંપૂર્ણપણે પ્રતિબંધિત કરવામાં આવી હતી.

બોમ્બે મ્યુનિસિપલ કોર્પોરેશન દ્વારા ઘડવામાં આવેલી ડ્રાફ્ટ યોજનાના વિવિધ પાસાઓને અનેક રિટ પિટિશનો દાખલ કરીને પડકારવામાં આવ્યા હતા. બોમ્બે મ્યુનિસિપલ કોર્પોરેશન દ્વારા ડ્રાફ્ટ યોજનામાં વધુ સુધારો કરવામાં આવ્યો હતો અને હોર્કિંગ ઝોનની સંખ્યા ૪૮૮ થી ઘટાડીને ૩૭૭ કરવામાં આવી

હતી. જે હોકર્સને સમાવી શકાય તેમની સંખ્યા ઘટાડીને ૩૮,૦૦૦ કરવામાં આવી. હોકિંગ પ્લાઝાના નિર્માણની દરખાસ્ત કાઢી નાખવામાં આવી હતી.

૧.૩.૨૦૦૦ ના રોજ, હાઇકોર્ટે એક સમિતિની રચના કરી, જેણે વિવિધ વ્યક્તિઓની રજૂઆતો સાંભળી અને તેના પર વિચાર કર્યો. સદર સમિતિએ હોકિંગ ઝોનની સંખ્યા વધુ ઘટાડીને ૧૮૭ કરી. હાઇકોર્ટે કેટલાક ફેરફારો સાથે યોજનાને મંજૂરી આપી. હાઇકોર્ટે, અન્ય બાબતોની સાથે, હોકિંગ ઝોનમાંથી તમામ મુખ્ય અને મોટા રસ્તાઓને બાકાત રાખવાને મંજૂરી આપી અને હોકિંગ પ્લાઝા બનાવવાના વિચારને નામંજૂર કર્યો.

નારાજ પક્ષકારોએ હાઇકોર્ટ દ્વારા ઘડવામાં આવેલી યોજના પર પ્રશ્ન ઉઠાવતા કોર્ટ સમક્ષ સ્પેશિયલ લીવ પિટિશનો દાખલ કરી.

કોર્ટે, બોમ્બે મ્યુનિસિપલ કોર્પોરેશન પાસેથી વધુ માહિતી માટે બાબત મુલતવી રાખીને, યોજનામાં આંશિક સુધારો કર્યો અને હોકિંગ પ્રવૃત્તિઓના નિયમન માટે પ્રતિબંધો/શરતો નિર્ધારિત કર્યા.

ઠેરવેલ કે: ૧.૧. હોકર્સને ભારતના બંધારણના અનુચ્છેદ ૧૯(૧)(જી) હેઠળ તેમનો વેપાર અને ધંધો કરવાનો અધિકાર છે. આ અધિકાર, જોકે, ભારતના બંધારણના અનુચ્છેદ ૧૯ (૬) હેઠળ વાજબી પ્રતિબંધોને આધીન છે. આમ હોકિંગની મંજૂરી આપવામાં ન આવી શકે જ્યાં દા.ત. સાંકડા રસ્તાઓને કારણે ટ્રાફિકના મુક્ત પ્રવાહ અથવા રાહદારીઓની અવરજવરમાં અડચણ ઉભી થતી હોય અથવા જ્યાં સુરક્ષાના કારણોસર કોઈ વિસ્તારને મુક્ત રાખવો જરૂરી

હોય અથવા હોસ્પિટલો, પૂજા સ્થાનો વગેરેની નજીક. [૫૯૬–બી–સી]

૧.૨. કોઈપણ હોકિંગનો વ્યવસાય કરવા માટે ભારતના બંધારણના અનુચ્છેદ ૨૧ હેઠળ કોઈ મૂળભૂત અધિકાર નથી. કોઈ ચોક્કસ સ્થળે હોકિંગ કરવાનો પણ કોઈ અધિકાર નથી. [૫૯૬–સી–ડી]

બોમ્બે હોકર્સ યુનિયન વિ. બોમ્બે મ્યુનિસિપલ કોર્પોરેશન, [૧૯૮૫] ૩ એસસીસી ૫૨૮; ઓલ્ગા ટેલિસ અને અન્ય વિ. બોમ્બે મ્યુનિસિપલ કોર્પોરેશન અને અન્ય, [૧૯૮૫] ૩ એસસીસી ૫૪૫ અને સોદાન સિંહ અને અન્ય વિ. ન્યુ દિલ્હી મ્યુનિસિપલ કોર્પોરેશન અને અન્ય, [૧૯૮૯] ૪ એસસીસી ૧૫૫, નો સંદર્ભ લીધેલ.

૧.૩. કારણ કે હોકર્સને ભારતના બંધારણના અનુચ્છેદ ૧૯(૧)(જી) હેઠળ મૂળભૂત અધિકાર છે, બોમ્બે હોકર્સ યુનિયનના કેસમાં કોર્ટ દ્વારા નિર્ધારિત માર્ગદર્શિકામાં દર્શાવેલ સંજોગો અને અન્ય વાજબી પ્રતિબંધો સિવાય, આવા અધિકારને ગેરવાજબી રીતે પ્રતિબંધિત કરવું યોગ્ય નથી. યોગ્ય અભિગમ એવા વિસ્તારો નક્કી કરવા/અલગ રાખવાનો હોવો જોઈએ જ્યાં, માર્ગદર્શિકા મુજબ, હોકિંગની મંજૂરી આપી શકાય નહીં. તે પછી અન્ય તમામ વિસ્તારો/શેરીઓ હોકિંગ ઝોન હોવા જોઈએ. [૫૯૬–જી–એચ; ૫૯૭–એ–બી]

બોમ્બે હોકર્સ યુનિયન વિ. બોમ્બે મ્યુનિસિપલ કોર્પોરેશન, [૧૯૮૫] ૩ એસસીસી ૫૨૮, નો સંદર્ભ લીધેલ.

૨. જો યોગ્ય રીતે નિયંત્રિત કરવામાં આવે તો નાના વેપારીઓ રોજિંદા

ઉપયોગની સામાન્ય વસ્તુઓ તુલનાત્મક રીતે ઓછી કિંમતે ઉપલબ્ધ કરાવીને સામાન્ય જનતાની સુવિધા અને આરામમાં નોંધપાત્ર વધારો કરી શકે છે. [૫૯૬–ડી]

૩. કોર્ટ ખરેખર શેરીએ શેરીએ યોજનામાંથી પસાર થવા માટે સજ્જ નથી. તે પ્રાધાન્યક્ષમ રહેશે કે કોર્ટ યોજનાની શરતોને અને અમુક રસ્તાઓ/શેરીઓ કે જેના પર હોકિંગને મંજૂરી આપવામાં આવે છે તેને મંજૂરી આપે. પછી એક સમિતિની નિમણૂક કરવી જોઈએ અને તે પદ્ધતિઓ નક્કી કરવી જોઈએ કે જેના હેઠળ સમિતિએ કાર્ય કરવાનું છે. સમિતિ રસ ધરાવતા પક્ષકારોને સાંભળી શકે છે અને તેમની રજૂઆતો પર વિચાર કરી શકે છે. સમિતિ નક્કી કરી શકે છે કે કોઈ ચોક્કસ રસ્તો/શેરી નોન–હોકિંગ ઝોન (**non–hawking zone**) તરીકે જાહેર થવી જોઈએ કે કેમ. [૫૯૭–બી–સી]

[કોર્ટે કેટલાક પ્રતિબંધો અને શરતો નિર્ધારિત કર્યા કે જેના પર હોકર્સ વ્યવસાય કરી શકે છે.]

૪.૧. એક સમિતિની નિમણૂક કરવામાં આવે છે જેમાં બોમ્બે ખાતેની બોમ્બે સિટી સિવિલ કોર્ટના નિવૃત્ત ન્યાયાધીશ (જે બોમ્બે હાઇકોર્ટના મુખ્ય ન્યાયાધીશ દ્વારા નોમિનેટ કરવામાં આવશે), જે સમિતિના અધ્યક્ષ હશે, બોમ્બે મ્યુનિસિપલ કોર્પોરેશનના વરિષ્ઠ અધિકારી (જે મ્યુનિસિપલ કમિશનર દ્વારા નોમિનેટ કરવામાં આવશે) અને ટ્રાફિક વિભાગના વરિષ્ઠ પોલીસ અધિકારી (જે પોલીસ કમિશનર દ્વારા નોમિનેટ કરવામાં આવશે) નો સમાવેશ થશે. કોઈપણ

વ્યક્તિ અથવા સંસ્થા જેને એવું લાગે કે નોન–હોકિંગ ઝોન તરીકે નિયુક્ત કરાયેલા રસ્તાઓ/શેરીઓમાંથી કોઈ રસ્તો/શેરી હોકિંગ માટે યોગ્ય છે, તો તેઓ તે રસ્તા/શેરીને હોકિંગ ઝોન તરીકે નિયુક્ત કરવા માટે આ સમિતિને અરજી કરી શકે છે. તેવી જ રીતે કોઈપણ વ્યક્તિ અથવા સંસ્થા જેને લાગે છે કે હોકિંગ ઝોન તરીકે નિયુક્ત કરાયેલો કોઈ રસ્તો/શેરી નોન–હોકિંગ ઝોન હોવી જોઈએ, તો તે તે રસ્તા/શેરીને નોન–હોકિંગ ઝોન તરીકે નિયુક્ત કરવા માટે સમિતિને અરજી કરી શકે છે. [૬૦૨–સી–એફ]

૪.૨. સમિતિ સંબંધિત વોર્ડ ઓફિસમાં અને તે રસ્તા/શેરી પરના મુખ્ય સ્થાનો પર કોઈપણ વ્યક્તિ/સંસ્થા દ્વારા કરવામાં આવેલી દરખાસ્તોના સંબંધમાં વાંધાઓ/સૂચનો આમંત્રિત કરતી નોટિસ મૂકાવશે. નિઃશંકપણે સમિતિ રસ્તા/શેરીની મુલાકાત લેશે અને સંબંધિત તમામ પક્ષકારોને સાંભળશે જેમાં રહેવાસીઓના સંગઠનો, તે રસ્તા/શેરી પરના દુકાન માલિકો વગેરે સામેલ છે. સમિતિ પછી નક્કી કરશે કે જો તે હોકિંગ ઝોન બનવાનું છે તો તે રસ્તા/શેરી પર કેટલા હોકર્સને સમાવી શકાય. એ સ્પષ્ટ કરવામાં આવે છે કે મંજૂર કરાયેલી યોજનામાં કોઈ વિસ્તારને હોકિંગ ઝોન અથવા નોન–હોકિંગ ઝોન તરીકે દર્શાવવામાં આવ્યો છે માત્ર એટલા માટે સમિતિને તે રસ્તા/શેરી પર હોકિંગની મંજૂરી આપી શકાય કે કેમ તે વિચારતા અટકાવશે નહીં. સમિતિ એ સુનિશ્ચિત કરશે કે રસ્તા/શેરીને હોકિંગ ઝોન તરીકે જાહેર કરતા પહેલા યોજનામાં નિર્ધારિત માપદંડો પૂર્ણ કરવામાં આવ્યા છે અને જો તમામ માપદંડો પૂર્ણ થતા હોય તો રસ્તા/શેરીને હોકિંગ ઝોનની બહાર રાખવામાં ન આવે. સમિતિના સભ્યો વચ્ચે

કોઈપણ મતભેદના કિસ્સામાં, સમિતિના અધ્યક્ષનો નિર્ણય પ્રબળ રહેશે. સમિતિનો નિર્ણય અંતિમ અને તમામ માટે બંધનકર્તા રહેશે. [૬૦૨–જી–એચ; ૬૦૩–એ–સી]

૪.૩. બોમ્બે મ્યુનિસિપલ કોર્પોરેશન મુંબઈ શહેરમાં બહોળી પ્રસિદ્ધિ આપશે અને લાયસન્સની ફાળવણી માટે અરજીઓ આમંત્રિત કરશે. દરેક અરજીમાં તે વિસ્તાર કે જ્યાં જગ્યા (**pitch**) માંગવામાં આવી છે અને જે પ્રકારની વસ્તુઓ વેચવા માંગે છે તે જણાવવું આવશ્યક છે. દરેક અરજદાર ત્રણથી વધુ સ્થળોની પસંદગી આપી શકે છે. તમામ અરજીઓને રસ્તા/શેરી મુજબ વર્ગીકૃત કરવામાં આવશે. જો કોઈ રસ્તા/શેરી માટે અરજદારોની સંખ્યા તે રસ્તા/શેરી પર સમાવી શકાય તેવા હોકર્સની સંખ્યા કરતા વધે નહીં, તો જરૂરી લાયસન્સ ફી મળ્યા પછી તેમને લાયસન્સ આપવામાં આવશે.

જો અરજદારોની સંખ્યા ઉપલબ્ધ જગ્યાઓની સંખ્યા કરતા વધારે હશે તો તે અરજીઓ સમિતિ સમક્ષ મૂકવામાં આવશે. સમિતિના અધ્યક્ષ પછી તેમના દ્વારા કાઢવામાં આવતી લોટરી (**draw of lots**) ના આધારે લાયસન્સ ફાળવશે. જેમને લાયસન્સ નહીં મળે તેમને પ્રતીક્ષા યાદીમાં (**waiting list**) મૂકવામાં આવશે. જ્યારે અન્ય કોઈ રસ્તો/શેરી હોકિંગ ઝોન તરીકે જાહેર થશે, ત્યારે પ્રતીક્ષા યાદીમાંથી લોટરી કાઢવામાં આવશે અને જગ્યાઓ ફાળવવામાં આવશે. [૬૦૪–એ–સી]

૪.૪. એ સિદ્ધાંતને મંજૂરી આપવામાં આવતી નથી કે તમામ મુખ્ય અને

મોટા રસ્તાઓ આપોઆપ હોર્કિંગ ઝોનમાંથી બાકાત રાખવા જોઈએ. સમિતિ દરખાસ્ત મળવા પર તપાસ કરવા હકદાર રહેશે કે આવા રસ્તાઓ પર હોર્કિંગની મંજૂરી આપી શકાય કે કેમ. જો વાહન અને રાહદારીઓના ટ્રાફિકમાં વધારે અડચણ વિના હોર્કિંગની મંજૂરી આપી શકાતી હોય, તો તેની મંજૂરી આપવી જોઈએ. [૬૦૧–ડી–ઈ]

૫. હાઈકોર્ટના એ તારણને મંજૂરી આપવામાં આવતી નથી કે હોર્કિંગ પ્લાઝાને મંજૂરી આપવાની નથી. બોમ્બે મ્યુનિસિપલ કોર્પોરેશન માટે હોર્કિંગ પ્લાઝા સ્થાપવા ખુલ્લું રહેશે. જો કે જ્યારે બોમ્બે મ્યુનિસિપલ કોર્પોરેશન હોર્કિંગ પ્લાઝાની સ્થાપના કરે છે ત્યારે તે હોર્કિંગ પ્લાઝામાં ૧ મીટર **X** ૧ મીટરની જગ્યાઓની (**pitches**) ફાળવણી ઉપરોક્ત નિયમો અને શરતો પર જ થવી જોઈએ જેમાં કોઈ નિશ્ચિત સાઈટ ન હોવી, સવારે ૭ થી રાત્રે ૧૦ વાગ્યા સુધીનો સમય વગેરે સામેલ છે અને માત્ર ત્રણ સ્થાનિક અખબારોમાં જાહેરાતો આપીને જ કરવી જોઈએ. મળેલી અરજીઓમાંથી ફાળવણી સમિતિના અધ્યક્ષ દ્વારા લોટરી કાઢીને જ થવી જોઈએ. હોર્કિંગ પ્લાઝામાં પણ લાયસન્સ એક વર્ષથી વધુ સમય માટે ન હોવું જોઈએ. [૬૦૧–એફ–જી]

૬. હાઈકોર્ટ દ્વારા મંજૂર કરાયેલા ૧૮૭ રસ્તાઓ સિવાય, ૪૯ વધારાના રસ્તાઓ યોજનામાં નિર્ધારિત તમામ માપદંડોને પૂર્ણ કરે છે અને તેમને હોર્કિંગ ઝોનમાં સામેલ કરી શકાય છે. તેથી, ૨૩૬ રસ્તાઓને હોર્કિંગ ઝોન તરીકે મંજૂર કરવામાં આવે છે. ભલે રસ્તો હોર્કિંગ ઝોનમાં હોય, યોજનામાં નિર્ધારિત તે રસ્તા પર રેલ્વે સ્ટેશનો, હોસ્પિટલો, શૈક્ષણિક સંસ્થાઓ, પૂજા સ્થાનો વગેરેથી અંતર

અંગેના પ્રતિબંધો, જો કોઈ હોય તો, લાગુ થવાનું ચાલુ રહેશે. [૫૯૭–ઈ–એફ, જી–એચ; ૫૯૮–એ]

૭. ઘડવામાં આવેલી યોજના અને માર્ગદર્શિકા એવા હોકર્સને લાગુ પડશે નહીં જેઓ એક જગ્યાએ બેસતા નથી પરંતુ જેઓ પોતાનો માલસામાન લઈને એક જગ્યાએથી બીજી જગ્યાએ ફરે છે. જો કે, આવા હોકર્સને પણ નિર્ધારિત ફીની ચુકવણી પર લાયસન્સ મેળવવાની જરૂર રહેશે અને તે લાયસન્સ દરેક સમયે તેમના શર્ટ/કોટ પર પ્રદર્શિત કરવું પડશે. આવા હોકર્સને રહેણાંક વિસ્તારોમાં અને એવા વિસ્તારોમાં પણ મંજૂરી આપવામાં આવશે જ્યાં કોઈ શોપિંગ લાઇન ન હોય. તેઓ મોંઘી વસ્તુઓ વેચશે નહીં અને માત્ર તાત્કાલિક જરૂરિયાતની વસ્તુઓ એટલે કે સુવિધા ખરીદીની (**convenience shopping**) વસ્તુઓનું જ વેચાણ કરશે. તેઓ કોઈપણ પૂજા સ્થાન, કોઈપણ મ્યુનિસિપલ કે અન્ય બજારોથી અથવા કોઈપણ રેલ્વે સ્ટેશનથી ૧૦૦ મીટરની અંદર હોકિંગ કરશે નહીં. [૬૦૩–ઈ–એફ]

સિવિલ એપેલેટ જ્યુરિસ્ડિક્શન: સિવિલ અપીલ નં. ૪૧૫૬–૪૧૫૭/૨૦૦૨.

ડબલ્યુ.પી. નં. ૬૨૧/૧૯૯૯ માં બોમ્બે હાઇકોર્ટના તારીખ ૬.૭.૨૦૦૦ ના ચુકાદા અને હુકમ પરથી.

ની સાથે

સી.એ. નં. ૪૧૫૮–૫૯, ૪૧૬૧–૬૨, ૪૧૬૩–૬૪, ૪૧૬૦,

૪૧૭૦-૭૧, ૪૧૬૭-૬૯/૨૦૦૨, સી.એ. નં. ૪૧૬૭-૬૯/૨૦૦૨ માં સી.પી. નં. ૪૫૬-૫૮/૨૦૦૨, ૪૧૬૫-૪૧૬૬, ૪૧૭૫-૭૬, ૪૧૭૯-૮૦, ૪૧૭૨-૭૪/૨૦૦૨, સી.પી.(સી) નં. ૧૯૫-૧૯૬/૨૦૦૨, સી.એ. નં. ૪૧૭૮, ૪૧૭૭/૨૦૦૨, ૯૬૬૨, ૯૬૬૧, ૯૬૬૩, ૯૬૬૬, ૯૬૬૭/૨૦૦૩.

હાજર રહેલા પક્ષકારો વતી વિજય હંસારિયા, વી.એન. ગણપુલે, ભીમરાવ નાઈક, જે.એફ. પોચખાનાવાલા અને એ.કે. પાંડા, સુશીલ કુમાર જૈન, એચ.ડી. થાનવી, સુશ્રી અંજલિ દોશી, સુશ્રી રૂચી, એ.પી. ધમીજા, આનંદ ગ્રોવર, એસ. સંતનમ સ્વામીનાથન, ભારત સંગલ, એમ.એન. શ્રોફ, જયેશ કે. યુ., સુનિલ કુમાર જૈન, શકીલ અહેમદ સૈયદ, અશોક કુમાર સિંહ, સુશીલ કરંજકર, વેંકટેશ્વર રાવ અણુમોલુ, વિમલ ચંદ્ર એસ. દવે, વિજય કુમાર, કોલિન ગોન્સાલ્વેસ, સુશ્રી અપર્ણા, ભટ, વિપિન એમ. બેન્જામિન, પી. રમેશ કુમાર, પલ્લવ શિશોદિયા, ડી.એન. મિશ્રા, હેમંત શર્મા, પ્રદીપ કુમાર બક્ષી, વી. રામાસુબ્રમણ્યમ, જમશેદ મિસ્ત્રી, સેંથિલ જગદીશન, એસ.એસ. શિંદે, મુકેશ કે. ગીરી, સુશ્રી નંદિની ગોર, શ્રી નારાયણ, સંદીપ નારાયણ, સુશ્રી અંજલિ ઝા, એ. કે. રૈના અને પી. પરમેશ્વરન, સુશ્રી રૂબી સિંહ આહુજા.

કોર્ટનો ચુકાદો ન્યાયમૂર્તિ એસ.એન. વરીવા દ્વારા આપવામાં આવેલ.

સ્પેશિયલ લીવ પિટિશનોમાં પરવાનગી આપવામાં આવે છે.

આ તમામ અપીલો પમી જુલાઈ, ૨૦૦૦ અને ૩જી મે, ૨૦૦૧ ના

હાઇકોર્ટના ચુકાદાઓ સામે છે. આ અપીલો તરફ દોરી જતી હકીકતો એ છે કે ૧૯૮૩ માં આ કોર્ટમાં બોમ્બેમાં હોકિંગ પ્રવૃત્તિઓ ચલાવતા મોટી સંખ્યામાં વ્યક્તિઓ દ્વારા અને તેમના વતી અનેક રિટ પિટિશનો દાખલ કરવામાં આવી હતી. આ પિટિશનોનો નિકાલ [૧૯૮૫] ૩ એસસીસી ૫૨૮ માં નોંધાયેલા બોમ્બે હોકર્સ યુનિયન વિ. બોમ્બે મ્યુનિસિપલ કોર્પોરેશનના કેસમાં આ કોર્ટના ચુકાદા દ્વારા કરવામાં આવ્યો હતો. આ ચુકાદા દ્વારા, એવું ઠરાવવામાં આવ્યું હતું કે ભારતના બંધારણના અનુચ્છેદ ૧૯(૧)(જી) દ્વારા આપવામાં આવેલો વેપાર કે ધંધો કરવાનો અધિકાર અનુચ્છેદ ૧૯ ના પેટા–ખંડ (૬) ની જોગવાઈઓને આધીન છે જેમાં એવું પ્રદાન કરવામાં આવ્યું છે કે અનુચ્છેદ ૧૯(૧) ના પેટા–ખંડ (જી) માં કંઈપણ હાલના કોઈપણ કાયદાની કામગીરીને અસર કરશે નહીં, જ્યાં સુધી તે સામાન્ય જનતાના હિતમાં, સદર પેટા–ખંડ દ્વારા આપવામાં આવેલા અધિકારના ઉપયોગ પર વાજબી પ્રતિબંધો લાદે છે અથવા રાજ્યને એવો કોઈપણ કાયદો બનાવતા અટકાવે છે. એવું ઠરાવવામાં આવ્યું હતું કે કોઈપણ વ્યક્તિને પોતાના વેપાર કે ધંધો એ રીતે કરવાનો અધિકાર નથી જેનાથી જાહેર જનતાના અન્ય સભ્યોને ઉપદ્રવ, તકલીફ કે અગવડતા થાય. એવું ઠરાવવામાં આવ્યું હતું કે જાહેર શેરીઓ, તેમના નામકરણ અને વ્યાખ્યા દ્વારા જ, સામાન્ય જનતાના ઉપયોગ માટે છે. એવું ઠરાવવામાં આવ્યું હતું કે જાહેર શેરીઓ ખાનગી વેપાર અથવા વ્યવસાય કરવા માટે બનાવવામાં આવી નથી. એવું ઠરાવવામાં આવ્યું હતું કે જો હોકર્સ દ્વારા કરવામાં આવતા દાવાને માન્ય રાખવામાં આવે તો તેઓ વ્યસ્ત રસ્તાઓની વચ્ચે બેસીને સમાજને બાનમાં લઈ શકે છે, જેનાથી

તમામ નાગરિક જીવન ઠપ થઈ જશે. એ વાત સ્વીકારવામાં આવી હતી કે શહેરના કેટલાક ભાગોમાં હોકર્સે રાહદારીઓ માટે ફૂટપાથ પર કે રસ્તાઓ પર ચાલવાનું પણ અશક્ય બનાવી દીધું હતું. ત્યારબાદ આ કોર્ટે મ્યુનિસિપલ કમિશનર દ્વારા પ્રસ્તાવિત યોજનાની તપાસ કરી અને હોકિંગ અને નોન–હોકિંગ ઝોન માટે કેટલીક પદ્ધતિઓ નક્કી કરી. કેટલાક ફેરફારો સિવાય, આ કોર્ટે મ્યુનિસિપલ કમિશનર દ્વારા પ્રસ્તાવિત પ્રતિબંધો/શરતો પણ સ્વીકાર્યા. ત્યારબાદ આ કોર્ટે મ્યુનિસિપલ કમિશનરને તેના દ્વારા સૂચવવામાં આવેલી માર્ગદર્શિકા પર અંતિમ યોજના ઘડવાનો નિર્દેશ આપ્યો.

ઉપરોક્ત ચુકાદો ૩જી જુલાઈ, ૧૯૮૫ ના રોજ આપવામાં આવ્યો હતો. ૧૨મી ઓગસ્ટ, ૧૯૮૬ ના રોજ બોમ્બે મ્યુનિસિપલ કોર્પોરેશન (ટૂંકમાં બી.એમ.સી.) એ કેટલીક માર્ગદર્શિકા મંજૂર કરી. પછી તેણે કોર્પોરેશનના અધિકારીઓ, રહેવાસી મંડળોના પ્રતિનિધિઓ, એન.જી.ઓ., ટ્રાફિક પોલીસના ચૂંટાયેલા પ્રતિનિધિઓ અને હોકર્સના પ્રતિનિધિઓની બનેલી સલાહકાર સમિતિની રચના કરી. ૧૨મી ઓગસ્ટ, ૧૯૯૬ ના રોજ એક ડ્રાફ્ટ યોજના તૈયાર કરવામાં આવી. ડ્રાફ્ટ યોજના હેઠળ ૪૮૮ ઝોનને હોકિંગ ઝોન તરીકે દર્શાવવામાં આવ્યા હતા. ડ્રાફ્ટ યોજના હેઠળ ૪૯,૦૦૦ હોકર્સને સમાવવાના હતા. ડ્રાફ્ટ યોજના હેઠળ અલગ–અલગ વોર્ડમાં ૨૮ જગ્યાઓ હોકર્સ પ્લાઝાના બાંધકામ માટે અલગ રાખવામાં આવી હતી. ડ્રાફ્ટ યોજના હેઠળ રાજમાર્ગો, મુખ્ય અને મોટા રસ્તાઓ, ફૂટઓવર બ્રિજ, સબવે, રેલ્વે સ્ટેશનોની આસપાસનું ચોક્કસ અંતર, મ્યુનિસિપલ બજારો, ધાર્મિક સ્થળો, શૈક્ષણિક સંસ્થાઓ, તબીબી

સંસ્થાઓ અને મોટા ટ્રાફિક જંક્શનની આસપાસની ચોક્કસ ત્રિજ્યા, હોકર્સ માટે સંપૂર્ણપણે પ્રતિબંધિત કરવામાં આવી હતી. બી.એમ.સી. એ ટાટા ઈન્સ્ટિટ્યૂટ ઓફ સોશિયલ સાયન્સ અને યુથ ફોર યુનિટી એન્ડ વોલ્યુન્ટરી એક્શન દ્વારા એક સર્વે પણ કરાવ્યો હતો. આ સર્વેમાં જાણવા મળ્યું છે કે આશરે ૧,૦૩,૦૦૦ હોકર્સ છે જેમાંથી ૧૫,૦૦૦ લાયસન્સ ધરાવતા હોકર્સ હતા અને "અનઓથોરાઇઝ્ડ ઓક્યુપેશન કમ રિફ્યુઝ રિમૂવલ ચાર્જીસ" તરીકે ઓળખાતી યોજના હેઠળ અંદાજે ૨૨,૦૦૦ ને દૈનિક રસીદો અથવા "પાવતી" આપવામાં આવી હતી.

યોજનાના વિવિધ પાસાઓને પડકારતી ઘણી રિટ પિટિશનો બોમ્બે હાઇકોર્ટમાં દાખલ કરવામાં આવી. આ રિટ પિટિશનોમાં અનેક વચગાળાના આદેશો પસાર કરવામાં આવ્યા હતા. અમે તે આદેશો સાથે ખરેખર સંબંધિત નથી સિવાય કે, ૩૦મી નવેમ્બર, ૧૯૮૮ ના રોજ, બી.એમ.સી. વતી એવું નિવેદન આપવામાં આવ્યું હતું કે તેમના દ્વારા ઘડવામાં આવેલી યોજના માત્ર ડ્રાફ્ટ યોજના હતી અને બી.એમ.સી. બધાની રજૂઆતો પર વિચાર કરશે અને યોજનામાં યોગ્ય સુધારો કરશે. એ ઉલ્લેખ કરવો જોઈએ કે બી.એમ.સી. દ્વારા દાખલ કરવામાં આવેલ સોગંદનામામાં એવો ખુલાસો કરવામાં આવ્યો હતો કે ઓગસ્ટ ૧૯૯૮ થી એપ્રિલ ૧૯૯૯ ની વચ્ચે, "પાવતી" ઈશ્યુ કરીને બી.એમ.સી. એ રૂ. ૨,૭૦,૧૪,૧૬૨ એકત્રિત કર્યા હતા.

બી.એમ.સી. એ ૩૧મી જુલાઈ, ૧૯૯૯ ના રોજ કોર્ટ સમક્ષ સુધારેલી યોજના દાખલ કરી. આ સુધારેલી યોજના દ્વારા હોકિંગ ઝોનની સંખ્યા ૪૮૮ થી

ઘટાડીને ૩૭૭ કરવામાં આવી હતી. હોકર્સની સંખ્યા જે હવે સમાવી શકાય તેમ હતી તે ૩૮,૦૦૦ હતી. ૨૮ જગ્યાઓ પર હોકિંગ પ્લાઝા બનાવવાના પ્રસ્તાવને કાઢી નાખવામાં આવ્યો હતો. ૧લી માર્ચ, ૨૦૦૦ ના રોજ હાઇકોર્ટે એક સમિતિની રચના કરી જેમાં યોજનાના ઇન્ચાર્જ એડિશનલ મ્યુનિસિપલ કમિશનર, બોમ્બે હોકર્સ એસોસિએશન વતી એડવોકેટ શ્રી કે.ડી. કગતાલા, કેટલાક રહેવાસી મંડળો માટે એડવોકેટ શ્રી વી.આર. ભંડારે અને સિટિઝન્સ ફોરમ ફોર પ્રોટેક્શન ઓફ પબ્લિક પ્લેસીસના કન્વીનર શ્રીમતી નીરા પુંજનો સમાવેશ થતો હતો. આ સમિતિએ વિવિધ વ્યક્તિઓની રજૂઆતો સાંભળી અને તેના પર વિચાર કર્યો. પછી તેણે એવા વિસ્તારો/રસ્તાઓ ઓળખ્યા જે હોકિંગ ઝોન હોઈ શકે છે અને જે નોન–હોકિંગ ઝોન બનવાના હતા. સમિતિએ આ અંગે પોતાની ભલામણો કરી. હવે હોકિંગ ઝોન ઘટાડીને ૧૮૭ કરી દેવામાં આવ્યા. હાઇકોર્ટે પમી જુલાઈ, ૨૦૦૦ ના વાદગ્રસ્ત ચુકાદા દ્વારા થોડા ફેરફારો સાથે યોજનાને મંજૂરી આપી અને બી.એમ.સી. ને તે યોજનાનો અમલ કઈ રીતે કરવા માંગે છે તે વિચારવા માટે સક્ષમ કરવા માટે બાબત મુલતવી રાખી. હાઇકોર્ટ દ્વારા ઘડવામાં આવેલી યોજનાના મૂળભૂત લક્ષણો નીચે મુજબ છે:

> "(a) હોકર્સને વ્યવસાય માટે કોઈ નિશ્ચિત જગ્યા રાખવાની મંજૂરી આપી શકાતી નથી, નહીંતર હોકર્સ અને જેને સામાન્ય રીતે વેપારીઓ તરીકે સમજવામાં આવે છે તેમની વચ્ચે કોઈ ભેદ રહેશે નહીં.
>
> (b) 'હોકિંગ ઝોન' તરીકે જાહેર થઈ શકે તેવા વિસ્તારોમાંથી મુખ્ય રસ્તાઓ, ફૂટપાથ, કેરેજ વે, રેલ્વે સ્ટેશનોના એપ્રોચ , પૂજા સ્થાનો અને

શાળાઓ તેમજ ૮.૫ મીટર કરતા ઓછી પહોળાઈ ધરાવતા રસ્તાઓને બાકાત રાખવાને મંજૂરી આપવામાં આવી હતી.

(c) એવું સ્પષ્ટ કરવામાં આવ્યું હતું કે મુંબઈ માટેના ડેવલપમેન્ટ કંટ્રોલ રેગ્યુલેશન્સ પણ લાગુ થશે જેના પરિણામે માત્ર રહેણાંક ઝોનમાં કોઈ વેપારી અથવા વાણિજ્યિક પ્રવૃત્તિઓ હાથ ધરી શકાશે નહીં. એવું પણ ઠરાવવામાં આવ્યું હતું કે જે રસ્તાઓ અને ફૂટપાથ પર શોપિંગ લાઇન ન હોય ત્યાં આવી પ્રવૃત્તિઓ હાથ ધરી શકાશે નહીં.

(d) એવો નિર્દેશ આપવામાં આવ્યો હતો કે ૧૯૯૭ માં શહેરમાં કાર્યરત જોવા મળતા ૧૫,૦૦૦ લાયસન્સ ધરાવતા હોકર્સને હોકિંગ કરવાની મંજૂરી આપવામાં આવશે અને તેઓને આવી રીતે સમાવ્યા પછી, અન્ય લોકોને લોટરી કાઢવાની પદ્ધતિ દ્વારા ઝોનના બાકીના વિસ્તારોમાં હોકિંગ કરવાની મંજૂરી આપી શકાશે. લોટરી કાઢવા પર, પસંદગી પામેલા લોકોને લાયસન્સ આપવા માટે ધ્યાનમાં લેવામાં આવશે. લાયસન્સ ધરાવતા હોકર્સને હોકિંગ ઝોનમાં તેમનો વેપાર કરવાની છૂટ આપવામાં આવશે. લાયસન્સ વગરના હોકર્સને બિલકુલ મંજૂરી આપવામાં આવશે નહીં.

(e) હોકિંગ માટે ૧ મીટર x ૧ મીટર જગ્યાની પીચો (pitches) આપવાની બી.એમ.સી. ની દરખાસ્તને મંજૂરી આપવામાં આવી ન હતી, એ આધાર પર કે તે યોજનાના હેતુને હરાવશે અને હોક કરવાનો અધિકાર વારસાગત (heritable) અથવા ટ્રાન્સફેરેબલ (transferable)

અધિકાર બનાવશે. ટ્રાફિકના મુક્ત પ્રવાહને સુનિશ્ચિત કરવા અને હોકર્સ દ્વારા થતા ઉપદ્રવને ઘટાડવાની જરૂરિયાતને ધ્યાનમાં રાખીને હોકર્સની સંખ્યાને મર્યાદિત કરવી પડશે તે કારણસર તેને મંજૂરી આપવામાં આવી ન હતી.

(f) બી.એમ.સી. ને એવો નિયમ બનાવવા વિચારણા કરવા જણાવાયું હતું કે જેના દ્વારા હોકર્સ બેકી દિવસોમાં (even days) રસ્તાની એક બાજુએ તેમનો વેપાર કરી શકે.

(જી) નક્કર ખાદ્યપદાર્થો (solid food items) ના વેચાણ પર પ્રતિબંધ મૂકવામાં આવ્યો હતો પરંતુ જ્યુસના વેચાણને મંજૂરી આપવામાં આવી હતી.

(h) ઇલેક્ટ્રિકલ ઉપકરણો, વિડીયો અને ઓડિયો ટેપ જેવી મોંઘી વસ્તુઓના વેચાણને મંજૂરી આપવામાં આવશે નહીં. એવું અવલોકન કરવામાં આવ્યું હતું કે સામાન્ય રીતે હોકર્સ માત્ર તાત્કાલિક જરૂરિયાતની વસ્તુઓ અને/અથવા 'સુવિધા ખરીદી' (convenience shopping) નો વેપાર કરે તેવી અપેક્ષા છે.

(i) યોજનાનો અમલ 'યુદ્ધના ધોરણે' કરવાનો હતો. લોકહિત માટે કામ કરતી સંસ્થાઓ અને નાગરિકોની ભાગીદારી માટે હાકલ કરવામાં આવી હતી. એવું સૂચન કરવામાં આવ્યું હતું કે સિવિલ ડિફેન્સ ઓર્ગેનાઈઝેશન દ્વારા અનુસરવામાં આવતી પેટર્ન અપનાવવામાં આવે જે હેઠળ દરેક

વોર્ડમાં શેરીઓ, ગલીઓ અને પેટા–ગલીઓની દેખરેખ માટે વોર્ડન (wardens) ની નિમણૂક કરવામાં આવે.

(j) હાલના દુકાનદારોએ પણ સુરક્ષા કે મેનપાવરની મદદથી નોન–હોકિંગ ઝોનને હોકર્સથી મુક્ત રાખવામાં ભાગ લેવાનો રહેશે.

(k) શહેરના જુદા જુદા ભાગોમાં તબક્કાવાર રીતે (phase–wise) દૂર કરવાની અને તોડી પાડવાની કામગીરી સૂચવવામાં આવી હતી.

(l) કોર્ટે હોકિંગ પ્લાઝાના વિચારને એ આધાર પર નામંજૂર કર્યો હતો કે તે દુકાનદારોને તેમને ફાળવવામાં આવેલી જગ્યામાં આપોઆપ વારસાગત/ટ્રાન્સફરેબલ અધિકાર આપે છે અને કારણ કે કોર્ટને લાગ્યું કે જો ગ્રાહકે પ્લાઝામાં જવું પડે તો હોકિંગનો વિચાર જ નાશ પામે છે."

ત્યારબાદ, ૭મી સપ્ટેમ્બર ૨૦૦૦ ના રોજ હાઇકોર્ટે હોકર્સ દ્વારા રાંધેલા ખોરાક વેચવાની પરવાનગી આપી.

ત્યારબાદ આ કોર્ટમાં સ્પેશિયલ લીવ પિટિશનો દાખલ કરવામાં આવી. જ્યારે આ સ્પેશિયલ લીવ પિટિશનો પડતર હતી ત્યારે બી.એમ.સી. એ કેટલાક ફેરફારો માટે બોમ્બે હાઇકોર્ટમાં અરજી કરી. હાઇકોર્ટે, ૨૨મી નવેમ્બર ૨૦૦૦ ના તેના આદેશ દ્વારા સ્પષ્ટતા કરી કે માત્ર નાના ફેરફારો જ માન્ય રહેશે. ત્યારબાદ બી.એમ.સી. એ ૩૧મી જાન્યુઆરી ૨૦૦૧ ના રોજ એક સોગંદનામું દાખલ કરીને તેને મળેલી રજૂઆતોના પ્રકાશમાં ફેરફારો સૂચવ્યા. ૩જી મે ૨૦૦૧ ના રોજ હાઇકોર્ટે સૂચિત ફેરફારોને એ આધાર પર નકારી કાઢ્યો કે સૂચિત ફેરફાર અસરમાં

મંજૂર કરાયેલી યોજનાને ફરીથી તૈયાર કરવા સમાન છે.

હાઇકોર્ટ દ્વારા ઘડવામાં આવેલી યોજના પર આ કોર્ટ સમક્ષ પ્રશ્ન ઉઠાવવામાં આવ્યો છે. હવે બોમ્બે હોકર્સ યુનિયનના કેસ (ઉપર મુજબ) માં આ કોર્ટ દ્વારા શું ઠરાવવામાં આવ્યું હતું તે જોવું જરૂરી બની જાય છે. તે કિસ્સામાં, મ્યુનિસિપલ કમિશનરે નીચેની શરતો પર યોજના ઘડવાનું સૂચન કર્યું હતું:

> "બોમ્બે મ્યુનિસિપલ કોર્પોરેશન એક્ટની કલમ ૬૧(૦) ની જોગવાઈ મુજબ, શેરીઓ, પુલો અને અન્ય જાહેર સ્થળો પર કે તેમાં અડચણો અને પ્રોજેક્શન (projections) દૂર કરવા એ કોર્પોરેશનની ફરજિયાત ફરજ છે. હોકર્સ તેમના સ્ટોલ અથવા તેઓ જે વસ્તુઓ વેચે છે અને જે તેઓ સ્ટોલમાં અથવા રસ્તાઓ/ફૂટપાથ પર પ્રદર્શિત કરે છે તેની સાથે, શેરીઓ અને અન્ય જાહેર સ્થળો પર અથવા તેમાં અડચણ/પ્રોજેક્શન બનાવે છે. તેથી તેમને દૂર કરવા એ કોર્પોરેશનની ફરજિયાત ફરજ છે. અમારા માનવીય, ભૌતિક અને નાણાકીય સંસાધનોને ધ્યાનમાં રાખીને, જો કે, એ સ્પષ્ટ છે કે અમે આ ફરજ પૂરી રીતે નિભાવી શકીશું નહીં અને ગ્રેટર બોમ્બેના આખા શહેરમાં દરેક રસ્તા, ગલી અથવા ફૂટપાથ પર હોકર્સ દ્વારા ઉભી થતી અડચણો/પ્રોજેક્શનને દૂર કરી શકીશું નહીં. તેથી, અમે નક્કી કરવું જોઈએ કે અમારા સંસાધનોની મર્યાદાઓમાં, અમે ચોક્કસ શેરીઓ અને જાહેર સ્થળો પર આવા અવરોધો/પ્રોજેક્શનને દૂર કરવા પર ધ્યાન કેન્દ્રિત કરીશું જ્યાં રાહદારીઓ અથવા વાહનવ્યવહાર સૌથી વધુ હોય અને જ્યાં શેરી અથવા ફૂટપાથ પર કોઈ પણ અવરોધ/પ્રોજેક્શનથી જાહેર

હિતને મોટું નુકસાન થવાની સંભાવના હોય અને ઉપદ્રવ પેદા કરે. ઉદાહરણ તરીકે, ઉપનગરીય રેલ્વે સ્ટેશનોથી ઉપનગરોમાં રહેણાંક વિસ્તારો તરફ જતા રસ્તાઓ અથવા દક્ષિણ બોમ્બેમાં સેન્ટ્રલ બિઝનેસ ડિસ્ટ્રિક્ટમાં ઉપનગરીય રેલ્વે સ્ટેશનને કચેરીઓ અને કામના અન્ય સ્થળો સાથે જોડતા રસ્તાઓ તેમજ ચોક્કસ મુખ્ય રસ્તાઓ કે જેના પર મુખ્ય માલસામાન અને સાર્વજનિક પરિવહન વાહનો ફરે છે, તેને મહત્વપૂર્ણ રસ્તાઓ અને ફૂટપાથ તરીકે ગણી શકાય જ્યાં કોઈ પણ હોકર્સને પોતાનો વ્યવસાય કરવાની મંજૂરી આપવી જોઈએ નહીં. એમાં કોઈ શંકા નથી કે, હાલમાં, આ રસ્તાઓ/વિસ્તારોમાં પણ, હાલમાં એવા હોકર્સ છે જેમને ભૂતકાળમાં લાઇસન્સ આપવામાં આવ્યા હતા પરંતુ જેઓ હવે રાહદારીઓ અને વાહનવ્યવહારના મુક્ત અને સલામત પ્રવાહમાં અવરોધરૂપ છે. આ લાયસન્સ ધરાવતા હોકર્સને વૈકલ્પિક જગ્યાઓ આપીને દૂર કરવાનું શક્ય બનશે.

આમ અમારી પાસે ઉપલબ્ધ વાહનો, સ્ટાફ વગેરેના સંસાધનોને ધ્યાનમાં રાખીને, અમે દરેક વોર્ડમાં એવી શેરીઓ/વિસ્તારોને ઓળખી શકીએ છીએ જ્યાં અનધિકૃત હોકર્સ સામે સઘન દૂર કરવાની કાર્યવાહી થવી જોઈએ. જો કે, આનો અર્થ એવો નહીં થાય કે અન્ય વિસ્તારોમાં હોકિંગને મુક્તપણે મંજૂરી આપવામાં આવશે. સમયાંતરે ઓળખવામાં આવેલા વિસ્તારો સિવાયના અન્ય વિસ્તારોમાં, સઘન દૂર કરવાની કાર્યવાહી માટે ઉપલબ્ધ સંસાધનો અને ગતિશીલ પરિસ્થિતિને (dynamic

situation) ધ્યાનમાં રાખીને, જો હોકર્સ વાહનો અને/અથવા રાહદારીઓના ટ્રાફિકને ગંભીરતાથી અસર કર્યા વિના અથવા ઉપદ્રવ પેદા કર્યા વિના તેમનો હોકિંગનો વ્યવસાય કરે છે, તો તેમને સહનશીલતા દ્વારા સહન કરી શકાય છે અને પુરૂષ હોકર પાસેથી દરરોજ રૂ. ૩ ના દરે અને મહિલા હોકર પાસેથી દરરોજ ૧ રૂપિયાના દરે દૈનિક ફી વસૂલ કરવામાં આવી શકે છે, જો ભવિષ્યમાં ગતિશીલ પરિસ્થિતિ અને બદલાયેલા સંજોગોની એવી માંગ હોય તો તેમને દૂર કરવાના અમારા અધિકારને પૂર્વગ્રહ રાખ્યા વિના. વસૂલ કરવામાં આવેલી ફી માટે આપવામાં આવેલી રસીદની પાછળ તે સ્પષ્ટપણે દર્શાવેલ હોવું જોઈએ કે ફીની વસૂલાત સંબંધિત હોકરને સંબંધિત સ્થળ પર તેનો/તેણીનો હોકિંગનો વ્યવસાય કરવા માટે કોઈ પણ અધિકાર પ્રદાન કરતી નથી.

આવા હોકર્સ પર નીચે મુજબના પ્રતિબંધો/શરતો લાદવામાં આવશે :

(i) તેઓએ ફૂટપાથ જ્યાં પણ હોય ત્યાં અથવા કેરેજ વેની સૌથી બહારની બાજુએ માત્ર ૧ મીટર x ૧ મીટરના વિસ્તારમાં જ પોતાનો હોકિંગનો વ્યવસાય કરવો જોઈએ, એવી રીતે કે વાહન અને રાહદારીઓના ટ્રાફિકમાં અડચણ ન આવે અને દુકાનો અને રહેઠાણ સુધી પહોંચવાનો માર્ગ અવરોધિત ન થાય.

(ii) તેઓએ કોઈ સ્ટોલ ઊભો કરવો જોઈએ નહીં અથવા કોઈ ટેબલ, સ્ટેન્ડ કે અન્ય કોઈ વસ્તુ મૂકવી જોઈએ નહીં અથવા જે

પીચ પર તેઓ તેમનો હોકિંગનો વ્યવસાય ચલાવી રહ્યા છે તેના પર કોઈ પણ પ્રકારનું માળખું ઊભું કરવું જોઈએ નહીં કે તેઓએ હાથલારી પર હોકિંગ કરવું જોઈએ નહીં. આશ્રય તરીકે તેઓએ કોઈ કાપડ, પ્લાસ્ટિકની શીટ્સ, ચાદર, તાળપત્રી વગેરે પણ ન લગાવવી જોઈએ.

(iii) તેઓએ કોઈપણ પૂજા સ્થાન, પવિત્ર તીર્થસ્થાન, શૈક્ષણિક સંસ્થા અને જનરલ હોસ્પિટલથી ૧૦૦ મીટરની અંદર અને કોઈપણ મ્યુનિસિપલ અથવા અન્ય બજારથી ૧૫૦ મીટરની ત્રિજ્યામાં હોકિંગ કરવું જોઈએ નહીં.

(iv) તેઓએ લોકો/ગ્રાહકોને આકર્ષવા માટે કોઈ અવાજ કરવો જોઈએ નહીં.

(v) તેઓએ રાંધેલો ખોરાક, કાપેલા ફળો વગેરે વેચવા જોઈએ નહીં.

(vi) તેઓએ જે દિવસે નિર્ધારિત દૈનિક ફી વસૂલ કરવામાં આવે તે દિવસે સવારે ૭ થી રાત્રે ૯ વાગ્યાની વચ્ચે જ તેમનો હોકિંગનો વ્યવસાય કરવો જોઈએ. બીજા શબ્દોમાં કહીએ તો, નિર્ધારિત દૈનિક ફીની ચૂકવણી તેમને ઉપરોક્ત કલાકો સિવાય તેમના હોકિંગનો વ્યવસાય કરવા માટે અધિકૃત કરતી નથી.

(vii) તેઓએ મ્યુનિસિપલ સફાઈ કામદારોને શેરીઓ અને ફૂટપાથ

સાફ કરવા માટે અને મ્યુનિસિપલના અન્ય કર્મચારીઓને કોઈપણ મ્યુનિસિપલ કામ હાથ ધરવા માટે સંપૂર્ણ સહકાર આપવો જોઈએ. તેઓએ કેબલ નાખવા અથવા કોઈપણ સમારકામ/વિકાસ કામગીરી કરવા માટે B.E.S.T. અંડરટેકિંગ બોમ્બે ટેલિફોન્સ B.S.E.S. લિ. વગેરે જેવી અન્ય સરકારી અને જાહેર એજન્સીઓને પણ સહકાર આપવો જોઈએ.

(viii) નિર્ધારિત દૈનિક ફીની વસૂલાત જે દિવસે ફી વસૂલ કરવામાં આવે છે તે દિવસે હોકિંગ માટે તેમના દ્વારા ઉપયોગમાં લેવાતી જગ્યા પર તેમને કોઈ પણ અધિકાર પ્રદાન કરતી નથી."

આ કોર્ટે ઠરાવ્યું હતું કે શરતો (i), (ii), (iii), (iv), (vii) અને (viii) સામે કોઈ વાંધો લઈ શકાતો નથી. આ કોર્ટે એ પણ ઠરાવ્યું હતું કે શરત (ii) માં "તેઓએ કોઈ સ્ટોલ ઊભો કરવો જોઈએ નહીં અથવા કોઈ ટેબલ, સ્ટેન્ડ કે અન્ય કોઈ વસ્તુ મૂકવી જોઈએ નહીં અથવા જે પીચ પર તેઓ તેમનો હોકિંગનો વ્યવસાય ચલાવી રહ્યા છે તેના પર કોઈ પણ પ્રકારનું માળખું ઊભું કરવું જોઈએ નહીં કે તેઓએ હાથલારી પર હોકિંગ કરવું જોઈએ નહીં" શબ્દો રહી શકે છે. આ કોર્ટે વધુ સ્પષ્ટતા કરી કે શરત કે "આશ્રય તરીકે તેઓએ કોઈ કાપડ, પ્લાસ્ટિકની શીટ, ચાદર, તાળપત્રી વગેરે પણ ન લગાવવી જોઈએ" તેનો અર્થ એવો કાઢવો જોઈએ નહીં કે હોકર્સ તેમના માલસામાનને સૂર્ય, વરસાદ અથવા પવન સામે સુરક્ષિત રાખવા હકદાર નથી. આ કોર્ટે સ્પષ્ટ કર્યું કે શરત (ii) નો ઉદ્દેશ માત્ર એ સુનિશ્ચિત કરવાનો હતો કે કોઈ બાંધકામ ન થાય અને કોઈ

હાથલારીનો ઉપયોગ ન થાય. આ કોર્ટે એ પણ સ્પષ્ટ કર્યું કે જ્યાં સુધી શરત (viii) નો સંબંધ છે ત્યાં સુધી એ હકીકત કે દૈનિક ફી લેવામાં આવતી હતી તે હોકર્સને કોઈપણ ચોક્કસ સ્થળે વેપાર કરવાનો અધિકાર આપશે નહીં. એ સ્પષ્ટ કરવામાં આવ્યું હતું કે ફી એ વેપાર કરવા માટે એક પ્રકારની લાયસન્સ ફી છે અને તે કોઈ ચોક્કસ સ્થળે વેપાર કરવા માટે વસૂલવામાં આવતી ફી નથી. આ કોર્ટે વધુમાં ઠરાવ્યું કે શરત (v) એ ગેરવાજબી પ્રતિબંધ છે. હોકર્સને રાંધેલું ભોજન, કાપેલા ફળો વગેરે વેચવાની છૂટ કેમ ન આપવી જોઈએ તે આ કોર્ટને કોઈ કારણ દેખાતું નથી. આ કોર્ટે સ્પષ્ટ કર્યું કે તેનો અર્થ એવો નથી કે ભેળસેળવાળો અથવા બિનઆરોગ્યપ્રદ ખોરાક વેચી શકાય છે. આ કોર્ટે ઠરાવ્યું કે હોકર્સે મ્યુનિસિપલ લાયસન્સિંગ નિયમો અને પ્રિવેન્શન ઓફ ફૂડ એડલ્ટરેશન એક્ટ, ૧૯૫૪ ની જોગવાઈઓનું પાલન કરવું પડશે. આ કોર્ટે છેલ્લે વેપારના કલાકો સવારે ૭ થી રાત્રે ૧૦ વાગ્યા સુધી લંબાવ્યા. ત્યારબાદ આ કોર્ટે નીચેની પદ્ધતિઓ નિર્ધારિત કરી:

> "(a) બને ત્યાં સુધી, ગ્રેટર બોમ્બેમાં દર બે નજીકના મ્યુનિસિપલ વોર્ડ માટે એક હોકિંગ ઝોન હોવો જોઈએ.
>
> (b) બોમ્બે મ્યુનિસિપલ કોર્પોરેશનની સલાહથી મ્યુનિસિપલ કમિશનર દ્વારા તેમના વિવેકાધિકાર મુજબ નોન–હોકિંગ ઝોન નક્કી કરવામાં આવી શકે છે.
>
> (c) નોન–હોકિંગ ઝોન સિવાયના વિસ્તારોમાં, હોકર્સને નિર્ધારિત ફીની

ચુકવણી પર તેમનો વ્યવસાય કરવા માટે લાયસન્સ આપવામાં આવવા જોઈએ. આ જાહેર આરોગ્ય, સ્વચ્છતા, સલામતી, જાહેર સુવિધા વગેરેના હિતમાં નોન–હોકિંગ ઝોનની મર્યાદા વધારવાના કમિશનરના અધિકારને પૂર્વગ્રહ રાખ્યા વિના હશે.

(d) હોકિંગ ઝોનમાં યોગ્ય કારણો સિવાય હોકિંગ લાયસન્સનો ઇનકાર કરવો જોઈએ નહીં. હોકિંગ ઝોનમાં હોકિંગ લાયસન્સ ન આપવાના વિવેકાધિકારનો ઉપયોગ કમિશનર દ્વારા વાજબી રીતે અને જાહેર હિતમાં થવો જોઈએ.

(e) ભવિષ્યમાં, યોજનામાં કોઈ ફેરફાર કરતા પહેલા, કમિશનરે હોકર્સ, પોલીસ કમિશનર અને અમારી સમક્ષ હાજર થયેલા જાહેર પ્રતિનિધિ સંગઠનો સહિતના તમામ જાહેર હિતોને વિશ્વાસમાં લેવા જોઈએ. હોકર્સને સામાન્ય જનતાના હિતમાં વાજબી પ્રતિબંધોને આધીન રહીને પોતાનો વ્યવસાય કરવાનો અધિકાર છે. કાયદો અને વ્યવસ્થાની સમસ્યા તેમજ શેરીમાં વેપાર કરવાથી ઉભા થતા ટ્રાફિકના જોખમો વિશે વાત કરવા માટે પોલીસ કમિશનર શ્રેષ્ઠ સ્થિતિમાં છે. સામાન્ય જનતાને એ બતાવવામાં રસ છે કે હોકિંગના વેપારને કેવી રીતે અને શા માટે નિયંત્રિત કરવો જોઈએ. હોકર્સને લાયસન્સ આપવા માટે અધિનિયમની કલમ ૩૧૩–A દ્વારા કમિશનરને આપવામાં આવેલી સત્તા એ ફરજ સાથે જોડાયેલ વિવેકાધિકારની પ્રકૃતિની છે. તેથી તે આવશ્યક છે કે સદર સત્તાનો ઉપયોગ સંબંધિત તમામ હિતધારકો સાથે પરામર્શ કરીને અને સામાન્ય

જનતાના હિતમાં શું છે તે ધ્યાનમાં રાખીને થવો જોઈએ. કમિશનર દ્વારા ઘડવામાં આવેલી યોજનાની તમામ સંબંધિત લોકો પર બંધનકર્તા અસર રહેશે. આ યોજના, શક્ય હોય ત્યાં સુધી, ૩૧ ઓક્ટોબર, ૧૯૮૫ પહેલા ઘડવામાં આવશે."

એ ઉલ્લેખ કરવો જોઈએ કે આ ચુકાદો મુખ્ય ન્યાયાધીશ ચંદ્રચૂડ (જેમ કે તેઓ તે સમયે હતા) દ્વારા આપવામાં આવ્યો હતો. તે પછી તરત જ મુખ્ય ન્યાયાધીશ ચંદ્રચૂડ (જેમ કે તેઓ તે સમયે હતા) ના વડપણ હેઠળની આ કોર્ટની બંધારણીય બેન્ચે [૧૯૮૫] ૩ એસસીસી ૫૪૫ માં નોંધાયેલા ઓલ્ગા ટેલિસ અને અન્ય વિ. બોમ્બે મ્યુનિસિપલ કોર્પોરેશન અને અન્યના કેસમાં ચુકાદો આપ્યો. આ કેસ બોમ્બેમાં ફૂટપાથ પર રહેનારા લોકોના અધિકારો સાથે સંબંધિત હતો. હોકર્સ વતી આ ચુકાદામાં કરાયેલા વિવિધ અવલોકનો પર મજબૂત આધાર રાખવામાં આવ્યો હતો. એવું રજૂ કરવામાં આવ્યું હતું કે આ કેસ દર્શાવે છે કે હોક કરવાનો અધિકાર પણ ભારતના બંધારણના અનુચ્છેદ ૨૧ હેઠળ મૂળભૂત અધિકાર છે. જો કે, આવી દલીલને આ કોર્ટ દ્વારા [૧૯૮૯] ૪ એસસીસી ૧૫૫ માં નોંધાયેલા સોદાન સિંહ અને અન્ય વિ. ન્યુ દિલ્હી મ્યુનિસિપલ કમિટી અને અન્યના કેસમાં નકારી કાઢવામાં આવી છે. આ કેસ દિલ્હી શહેરમાં હોકર્સ સાથે સંબંધિત હતો. એવું ઠરાવવામાં આવ્યું હતું કે રસ્તાની બાજુમાં હોકિંગ કરવું એ ભારતના બંધારણના અનુચ્છેદ ૧૯(૧)(જી) માં "વ્યવસાય, વેપાર કે ધંધો" ની અભિવ્યક્તિમાં આવે છે પરંતુ તે ભારતના બંધારણના અનુચ્છેદ ૧૯(૬) હેઠળ વાજબી પ્રતિબંધોને આધીન છે. એવું

ઠરાવવામાં આવ્યું હતું કે આ અધિકાર ખાસ કરીને ગરીબ હોકર્સ માટે હતો અને લક્ઝરી વસ્તુઓ અથવા માલ વેચનારાઓ માટે નહીં. એવું વધુમાં ઠરાવવામાં આવ્યું હતું કે હોકર્સને ફૂટપાથ પર કોઈ ચોક્કસ સ્થળ પર કબજો કરવાનો કોઈ અધિકાર નથી કે તેઓ ફૂટપાથ પર દર્શાવેલ ચોક્કસ સ્થળો પર કાયમી ધોરણે કબજો કરવાનો અધિકાર પણ જમાવી શકતા નથી. એવું ઠરાવવામાં આવ્યું હતું કે નગરપાલિકાને આવા વ્યવસાયોનું નિયમન કરવાનો અધિકાર છે અને નગરપાલિકાને શેરી વેપાર અંગે નિયમો અને યોજનાઓ ઘડવાનો નિર્દેશ આપવામાં આવ્યો હતો. એવું પણ સ્વીકારવામાં આવ્યું હતું કે અમુક વિસ્તારોમાં હોકિંગ પર સંપૂર્ણ પ્રતિબંધ મૂકી શકાય છે. કોર્ટે ઓલ્ગા ટેલિસના કેસના આધારે એવી દલીલને નકારી કાઢી હતી કે હોકર્સને અનુચ્છેદ ૨૧ હેઠળ મૂળભૂત અધિકાર છે. એવું ઠરાવવામાં આવ્યું હતું કે વેપાર કે ધંધો કરવાનો અધિકાર અનુચ્છેદ ૨૧ હેઠળ આવરી લેવામાં આવ્યો નથી અને હોકર્સ અનુચ્છેદ ૨૧ હેઠળ કોઈ અધિકારનો દાવો કરી શકતા નથી. અન્ય બાબતોની સાથે નીચે મુજબ ઠરાવવામાં આવ્યું હતું:

> "જ્યાં સુધી એક જગ્યાએથી બીજી જગ્યાએ જઈને વેપાર કરવાના હોકરના અધિકારનો સંબંધ છે, ત્યાં સુધી તેને લાંબા સમયથી સ્વીકૃત માન્યતા મળી છે. અલબત્ત, તે પણ આરોગ્ય અને સુરક્ષાની બાબતો સહિત સામાન્ય જનતાની સુવિધાના હિતમાં યોગ્ય નિયમનને આધીન છે. રસ્તાની બાજુએ વેપાર કરવા માટે બેસવાના અધિકાર વિશે શું? જેમ કે આ કોર્ટ દ્વારા બોમ્બે હોકર્સ યુનિયન વિ. બોમ્બે મ્યુનિસિપલ

કોર્પોરેશનમાં જણાવવામાં આવ્યું હતું... જાહેર શેરીઓ તેમના નામકરણ અને વ્યાખ્યા દ્વારા જ સામાન્ય જનતાના ઉપયોગ માટે છે; તેઓ ખાનગી વેપાર કરવા માટે બનાવવામાં આવી નથી. જો હોકર્સ દ્વારા કરવામાં આવતા દાવાને માન્ય રાખવામાં આવે તો તેઓ વ્યસ્ત રસ્તાઓની વચ્ચે બેસીને સમાજને બાનમાં લઈ શકે છે, જેનાથી તમામ નાગરિક જીવન ઠપ થઈ જશે. આ ચિત્રની એક બાજુ છે. બીજી બાજુ, જો સંજોગોની જરૂરિયાત મુજબ યોગ્ય રીતે નિયંત્રિત કરવામાં આવે તો, ફૂટપાથ પરના નાના વેપારીઓ રોજિંદા ઉપયોગની સામાન્ય વસ્તુઓ તુલનાત્મક રીતે ઓછી કિંમતે ઉપલબ્ધ કરાવીને સામાન્ય જનતાની સુવિધા અને આરામમાં નોંધપાત્ર વધારો કરી શકે છે."

ત્યારબાદ આ કોર્ટે લાયસન્સ કોને આપવા, કેવી રીતે આપવા અને કયા સ્થળોએ હોકિંગને મંજૂરી આપી શકાય તે ધ્યાનમાં લેવા માટે નિમાયેલી સમિતિની ભલામણોને સ્વીકારી/ફેરફાર કરતા વિવિધ આદેશો પસાર કર્યા.

ઉપરોક્ત સત્તાવાળાઓ એ સ્પષ્ટ કરે છે કે હોકર્સને ભારતના બંધારણના અનુચ્છેદ ૧૯(૧)(જી) હેઠળ અધિકાર છે. આ અધિકાર, જોકે, અનુચ્છેદ ૧૯(૬) હેઠળ વાજબી પ્રતિબંધને આધીન છે. આમ હોકિંગની મંજૂરી આપવામાં ન આવી શકે જ્યાં દા.ત. સાંકડા રસ્તાઓને કારણે ટ્રાફિકના મુક્ત પ્રવાહ અથવા રાહદારીઓની અવરજવરમાં અડચણ ઉભી થતી હોય અથવા જ્યાં સુરક્ષાના કારણોસર કોઈ વિસ્તારને મુક્ત રાખવો જરૂરી હોય અથવા હોસ્પિટલો, પૂજા સ્થાનો વગેરેની નજીક. કોઈપણ હોકિંગનો વ્યવસાય કરવા માટે અનુચ્છેદ ૨૧

હેઠળ કોઈ મૂળભૂત અધિકાર નથી. કોઈ ચોક્કસ સ્થળે હોકિંગ કરવાનો પણ કોઈ અધિકાર નથી. સત્તાવાળાઓ એ હકીકતને પણ માન્યતા આપે છે કે જો યોગ્ય રીતે નિયંત્રિત કરવામાં આવે તો નાના વેપારીઓ રોજિંદા ઉપયોગની સામાન્ય વસ્તુઓ તુલનાત્મક રીતે ઓછી કિંમતે ઉપલબ્ધ કરાવીને સામાન્ય જનતાની સુવિધા અને આરામમાં નોંધપાત્ર વધારો કરી શકે છે. યોજનાએ ઉપરોક્ત સિદ્ધાંતોને ધ્યાનમાં રાખવા જોઈએ. જ્યાં સુધી મુંબઈનો સંબંધ છે ત્યાં સુધી યોજનાએ બોમ્બે હોકર્સ યુનિયનના કેસમાં નિર્ધારિત શરતોનું પાલન કરવું જોઈએ. તે શરતો અંતિમ બની ગઈ છે અને એવો કોઈ બદલાયેલ સંજોગ નથી જે કોઈ ફેરફારને જરૂરી બનાવે.

જેમ કે અગાઉ જણાવવામાં આવ્યું છે તેમ, બોમ્બે હોકર્સ યુનિયનના કેસમાં આ કોર્ટના ચુકાદા અનુસાર એક ડ્રાફ્ટ યોજના તૈયાર કરવામાં આવી હતી. પ્રારંભિક યોજનામાં હોકિંગ ઝોનની સંખ્યા ૪૮૮ દર્શાવવામાં આવી હતી, ત્યારબાદ તેને ઘટાડીને ૩૭૭ કરવામાં આવી હતી અને બોમ્બે હાઇકોર્ટ દ્વારા ઘડવામાં આવેલી યોજના મુજબ આખરે તેને ઘટાડીને ૧૮૭ કરવામાં આવી છે. બોમ્બે હાઇકોર્ટ દ્વારા મંજૂર કરાયેલી યોજના હેઠળ માત્ર ૨૨,૦૦૦ હોકર્સને જ સમાવી શકાય છે. બી.એમ.સી. દ્વારા હાથ ધરવામાં આવેલા સર્વે મુજબ પણ બોમ્બે શહેરમાં ૧,૦૩,૦૦૦ થી વધુ હોકર્સ હતા. આમાંથી ૧૫૦૦૦ લાયસન્સ ધરાવતા હોકર્સ હતા અને આશરે ૨૨૦૦૦ હોકર્સ હતા જેમને ૧૯૮૮ માં શરૂ કરવામાં આવેલી "અનઓથોરાઇઝ્ડ ઓક્યુપેશન કમ રિફ્યુઝ રિમૂવલ ચાર્જીસ" નામની યોજના હેઠળ પાવતી (રસીદો) આપવામાં આવી હતી. કારણ કે એવું

પહેલાથી જ ઠરાવવામાં આવ્યું છે કે હોકર્સને અનુચ્છેદ ૧૯(૧)(જી) હેઠળ મૂળભૂત અધિકાર છે, બોમ્બે હોકર્સ યુનિયનના કેસમાં આ કોર્ટ દ્વારા નિર્ધારિત માર્ગદર્શિકામાં દર્શાવેલ સંજોગો અને હવે પછી નિર્ધારિત અન્ય વાજબી પ્રતિબંધો સિવાય આવા અધિકારને ગેરવાજબી રીતે પ્રતિબંધિત કરવું યોગ્ય રહેશે નહીં. અમારા મતે, સાચો અભિગમ એ વિસ્તારોને નક્કી કરવાનો/અલગ રાખવાનો હોવો જોઈએ જ્યાં માર્ગદર્શિકા મુજબ હોકિંગની મંજૂરી આપી શકાય નહીં. તે પછી અન્ય તમામ વિસ્તારો/શેરીઓ હોકિંગ ઝોન હોવા જોઈએ.

અમે, દલીલો દરમિયાન, શેરીએ શેરીએ યોજનામાંથી પસાર થવાનો પ્રયાસ કર્યો છે. જોકે પુનર્વિચાર કરવા પર અમને લાગે છે કે આ કોર્ટ ખરેખર આ કવાયતમાંથી પસાર થવા માટે સજ્જ નથી. અમારા મતે તે પ્રાધાન્યક્ષમ રહેશે કે આ કોર્ટ યોજનાની શરતોને અને અમુક રસ્તાઓ/શેરીઓ કે જેના પર હોકિંગને મંજૂરી આપવામાં આવે છે તેને મંજૂરી આપે. પછી, સોદાન સિંહના કેસની જેમ, એક સમિતિની નિમણૂક કરવી જોઈએ અને તે પદ્ધતિઓ નક્કી કરવી જોઈએ કે જેના હેઠળ સમિતિએ કાર્ય કરવાનું છે. સમિતિ રસ ધરાવતા પક્ષકારોને સાંભળી શકે છે અને તેમની રજૂઆતો પર વિચાર કરી શકે છે. સમિતિ નક્કી કરી શકે છે કે કોઈ ચોક્કસ રસ્તો/શેરી નોન–હોકિંગ ઝોન તરીકે જાહેર થવી જોઈએ કે કેમ. તેથી અમે અમારી જાતને યોજનાની મૂળભૂત લાક્ષણિકતાઓ નક્કી કરવા, સમિતિની નિમણૂક કરવા અને સમિતિની કામગીરી માટે પદ્ધતિઓ નક્કી કરવા પૂરતા મર્યાદિત રાખીએ છીએ.

આ તબક્કે એ ઉલ્લેખ કરવો જોઈએ કે અમે ૧લી મે ૨૦૦૩ ના આદેશ

દ્વારા પક્ષકારોને કયા વધારાના વિસ્તારો હોર્કિંગ ઝોન બની શકે તે અંગે સૂચનો કરવાની મંજૂરી આપી હતી. સંખ્યાબંધ સૂચનો કરવામાં આવ્યા હતા. અમને કહેવામાં આવ્યું છે કે બી.એમ.સી. ૫૧ વધુ રસ્તાઓને હોર્કિંગ ઝોન તરીકે સામેલ કરવા સંમત છે. અમે બોમ્બે હાઇકોર્ટ દ્વારા પહેલેથી જ મંજૂર કરાયેલા ૧૮૭ રસ્તાઓમાં આ વધારાના રસ્તાઓ શા માટે ન ઉમેરવા જોઈએ તે અંગે શ્રી દીવાનની રજૂઆતો પર વિચાર કર્યો છે. અમારા મતે આ વધારાના રસ્તાઓમાંથી ૪૯ રસ્તાઓ હવે પછી દર્શાવેલ તમામ માપદંડોને પૂર્ણ કરે છે અને તેમને હોર્કિંગ ઝોનમાં સામેલ કરી શકાય છે. તેથી શરૂઆત કરવા માટે અમે ૧૮૭+૪૯ રસ્તાઓને હોર્કિંગ ઝોન તરીકે મંજૂરી આપીએ છીએ. જે રસ્તાઓ અમે બાકાત રાખ્યા છે તે A વોર્ડમાં પાંડે રોડ અને F/N વોર્ડમાં દેવધર રોડ છે કારણ કે તેઓ કોઈ શોપિંગ લાઇન ન હોય તેવા રહેણાંક વિસ્તારો હોવાનું જણાય છે. અમે વધુ સ્પષ્ટ કરીએ છીએ કે આ ૪૯ રસ્તાઓમાં કેટલાક રસ્તાઓ છે દા.ત. A વોર્ડમાં મહાત્મા ગાંધી માર્ગ જે અગાઉથી જ હોર્કિંગ ઝોનમાં સામેલ છે પરંતુ જેના પર બી.એમ.સી. હવે વધારાના હોર્કર્સને સમાવવાનો પ્રસ્તાવ મૂકે છે. આમ કરતી વખતે બી.એમ.સી. ખાતરી કરશે કે વાહનવ્યવહાર અથવા રાહદારીઓને કોઈ અડચણ કે અવરોધ ન આવે. આ ૪૯ રસ્તાઓની મંજૂરી ટ્રાફિક પોલીસની મંજૂરી/NOC ને આધીન છે. એ પણ સ્પષ્ટ કરવું જોઈએ કે ભલે રસ્તો હોર્કિંગ ઝોનમાં હોય, યોજનામાં નિર્ધારિત તે રસ્તા પર રેલ્વે સ્ટેશનો, હોસ્પિટલો, શૈક્ષણિક સંસ્થાઓ, પૂજા સ્થાનો વગેરેથી અંતર અંગેના પ્રતિબંધો, જો કોઈ હોય તો, લાગુ થવાનું ચાલુ રહેશે.

જે પ્રતિબંધો/શરતો પર હોકર્સ વ્યવસાય કરશે તે આ પ્રમાણે છે:

(૧) ફૂટપાથ જ્યાં પણ હોય ત્યાં અથવા કેરેજ વેની સૌથી બહારની બાજુએ માત્ર ૧ મીટર x ૧ મીટરના વિસ્તારમાં જ પોતાનો હોકિંગનો વ્યવસાય કરવો જોઈએ, એવી રીતે કે વાહન અને રાહદારીઓના ટ્રાફિકમાં અડચણ ન આવે અને દુકાનો અને રહેઠાણ સુધી પહોંચવાનો માર્ગ અવરોધિત ન થાય. અમે વધુ સ્પષ્ટ કરીએ છીએ કે જ્યાં હોકિંગની મંજૂરી આપવામાં આવે છે, ત્યાં પણ તે ફૂટપાથ અથવા રસ્તાની એક બાજુએ જ થઈ શકે છે અને કોઈપણ સંજોગોમાં ફૂટપાથ અથવા રસ્તાની બંને બાજુએ નહીં. જો કે અમે સ્પષ્ટ કરીએ છીએ કે આરે/સરિતા (Aarey/Sarita) સ્ટોલ અને શેરડી વેચનારાઓને ૧ મીટર બાય ૧ મીટર કરતા વધુ વિસ્તારની જરૂર પડશે અને તેમને ૧ મીટર બાય ૧ મીટર કરતા વધુ પરંતુ ૨ મીટર બાય ૧ મીટર કરતા વધુ વિસ્તારની મંજૂરી આપી શકાય છે;

(૨) હોકર્સે કોઈ સ્ટોલ ઊભો કરવો જોઈએ નહીં અથવા કોઈ ટેબલ, સ્ટેન્ડ કે અન્ય કોઈ વસ્તુ મૂકવી જોઈએ નહીં અથવા કોઈ પણ પ્રકારનું માળખું ઊભું કરવું જોઈએ નહીં. તેઓએ હાથલારીનો પણ ઉપયોગ કરવો જોઈએ નહીં. જો કે તેઓ તેમના માલસામાનને સૂર્ય, વરસાદ અથવા પવનથી સુરક્ષિત રાખી શકે છે. દેખીતી રીતે આ શરત આરે/સરિતા સ્ટોલને લાગુ પડશે નહીં;

(૩) કોઈપણ પૂજા સ્થાન, પવિત્ર તીર્થસ્થાન, શૈક્ષણિક સંસ્થાઓ અને

હોસ્પિટલોથી ૧૦૦ મીટરની અંદર અથવા કોઈપણ મ્યુનિસિપલ અથવા અન્ય બજારોથી અથવા કોઈપણ રેલ્વે સ્ટેશનથી ૧૫૦ મીટરની ત્રિજ્યામાં હોકિંગ કરવું જોઈએ નહીં. ફૂટ–બ્રિજ અને ઓવર–બ્રિજ પર હોકિંગ કરવું જોઈએ નહીં. વધુમાં સુરક્ષાના કારણોસર અમુક વિસ્તારોને હોકર્સથી મુક્ત રાખવા જરૂરી બની શકે છે. જો કે પૂજા સ્થાનોની બહાર હોકર્સને ભક્તો દ્વારા દેવતાને ચઢાવવા માટે અથવા પૂજા સ્થાનમાં મૂકવા માટે જરૂરી વસ્તુઓ વેચવાની મંજૂરી આપી શકાય છે દા.ત. ફૂલો, ચંદન, મીણબત્તીઓ, અગરબત્તી, નાળિયેર વગેરે;

(૪) હોકર્સે લોકોને અથવા ગ્રાહકોને આકર્ષવા માટે કોઈ અવાજ કરવો જોઈએ નહીં અથવા કોઈ વાદ્ય કે સંગીત વગાડવું જોઈએ નહીં;

(૫) તેઓ માત્ર રાંધેલો ખોરાક, કાપેલા ફળો, જ્યુસ વગેરે વેચી શકે છે. રસોઈ કરવાની પરવાનગી આપવી જોઈએ તેવી રજૂઆત સ્વીકારવામાં અમે અસમર્થ છીએ. અમે નિર્દેશ આપીએ છીએ કે કોઈપણ પ્રકારની રસોઈ બનાવવાની મંજૂરી આપવામાં આવશે નહીં. જ્યાં પણ રાંધેલો ખોરાક અથવા કાપેલા ફળો અથવા તેના જેવી વસ્તુઓ વેચવામાં આવતી હોય ત્યાં પણ, ખોરાક ભેળસેળવાળો અથવા બિનઆરોગ્યપ્રદ ન હોવો જોઈએ. તમામ મ્યુનિસિપલ લાયસન્સિંગ નિયમો અને પ્રિવેન્શન ઓફ ફૂડ એડલ્ટરેશન એક્ટની જોગવાઈઓનું પાલન થવું જોઈએ;

(૬) હોકિંગ માત્ર સવારે ૭.૦૦ થી રાત્રે ૧૦.૦૦ વાગ્યાની વચ્ચે જ થવું

જોઈએ;

(૭) હોકિંગ બી.એમ.સી. દ્વારા નિર્ધારિત કરવામાં આવનાર નિર્ધારિત ફીની ચુકવણીના આધારે થશે. જો કે નિર્ધારિત ફીની ચુકવણી હોકરને નિર્ધારિત કલાકોથી વધુ સમય માટે વ્યવસાય કરવા માટે અધિકૃત કરતી હોવાનું માનવામાં આવશે નહીં અને હોકરને કોઈપણ ચોક્કસ સ્થળે વ્યવસાય કરવાનો અધિકાર આપશે નહીં;

(૮) હોકર્સે મ્યુનિસિપલ સફાઈ કામદારોને શેરીઓ અને ફૂટપાથ સાફ કરવા માટે અને મ્યુનિસિપલના અન્ય કર્મચારીઓને કોઈપણ મ્યુનિસિપલ કામ હાથ ધરવા માટે સંપૂર્ણ સહકાર આપવો જોઈએ. તેઓએ BEST અંડરટેકિંગ, બોમ્બે ટેલિફોન્સ, BSES લિ. વગેરે જેવી અન્ય સરકારી અને જાહેર એજન્સીઓને પણ સહકાર આપવો જોઈએ જો તેમને કોઈ કેબલ અથવા કોઈ વિકાસ કાર્ય કરવાની જરૂર હોય;

(૯) ૮ મીટરથી ઓછી પહોળાઈ ધરાવતા કોઈપણ રસ્તા પર હોકિંગની મંજૂરી આપવામાં આવશે નહીં. વધુમાં હોકર્સે ડેવલપમેન્ટ કંટ્રોલ રૂલ્સનું પણ પાલન કરવું પડશે, આમ એવા વિસ્તારોમાં હોકિંગ થઈ શકશે નહીં જે સંપૂર્ણપણે રહેણાંક હોય અને જ્યાં વેપાર અને વાણિજ્યિક પ્રવૃત્તિ પ્રતિબંધિત હોય. આમ એવા રસ્તાઓ અને ફૂટપાથ પર હોકિંગની મંજૂરી આપી શકાશે નહીં કે જેના પર શોપિંગ લાઇન ન હોય;

(૧૦) બી.એમ.સી. લાયસન્સ આપશે જેના પર હોકર્સના ફોટા હશે.

હોકર્સ દ્વારા તેમના શર્ટ અથવા કોટ પર ક્લિપ કરીને, દરેક સમયે લાયસન્સ પ્રદર્શિત કરવું આવશ્યક છે;

(૧૧) કુટુંબના એક કરતાં વધુ સભ્યને હોકિંગ માટે લાયસન્સ આપવું જોઈએ નહીં. આ હેતુ માટે બી.એમ.સી. એ તેના રેકોર્ડનું કમ્પ્યુટરાઇઝેશન કરવું પડશે;

(૧૨) ઇલેક્ટ્રિકલ ઉપકરણો, વિડીયો અને ઓડિયો ટેપ અને કેસેટ, કેમેરા, ફોન વગેરે જેવી મોંઘી વસ્તુઓના વેચાણને પ્રતિબંધિત કરવામાં આવશે. જો કોઈ હોકર આવી વસ્તુઓ વેચતો જોવા મળે તો તેનું લાયસન્સ તાત્કાલિક રદ કરવું જોઈએ.

(૧૩) નોન–હોકિંગ ઝોન સિવાયના વિસ્તારોમાં, હોકર્સને નિર્ધારિત ફીની ચુકવણી પર તેમનો વ્યવસાય કરવા માટે લાયસન્સ આપવામાં આવવા જોઈએ. લાયસન્સ ૧ વર્ષના સમયગાળા માટે હોવા જોઈએ. આ જાહેર આરોગ્ય, સ્વચ્છતા, સલામતી, જાહેર સુવિધા વગેરેના હિતમાં નોન–હોકિંગ ઝોનની મર્યાદા વધારવાના સમિતિના અધિકારને પૂર્વગ્રહ રાખ્યા વિના હશે. હોકિંગ ઝોનમાં યોગ્ય કારણો સિવાય હોકિંગ લાયસન્સનો ઇનકાર કરવો જોઈએ નહીં. હોકિંગ ઝોનમાં હોકિંગ લાયસન્સ ન આપવાના વિવેકાધિકારનો ઉપયોગ વાજબી રીતે અને જાહેર હિતમાં થવો જોઈએ.

(૧૪) ભવિષ્યમાં, યોજનામાં કોઈ ફેરફાર કરતા પહેલા, કમિશનરે આ

બાબત સમિતિ સમક્ષ મૂકવી જોઈએ જે હોકર્સ, પોલીસ કમિશનર અને જનતાના સભ્યો અથવા જનતાનું પ્રતિનિધિત્વ કરતા સંગઠન સહિતના તમામ સંબંધિત પક્ષોના મંતવ્યોને ધ્યાનમાં લીધા પછી નિર્ણય લેશે.

(૧૫) એવી અપેક્ષા રાખવામાં આવે છે કે નાગરિકો અને દુકાનદારો નોન–હોકિંગ ઝોન/વિસ્તારોને હોકર્સથી મુક્ત રાખવામાં ભાગ લેશે. તેઓ નોન–હોકિંગ ઝોન/વિસ્તારમાં હોકરની હાજરી સંબંધિત વોર્ડ ઓફિસરના ધ્યાનમાં લાવીને આવું કરશે. સંબંધિત વોર્ડ ઓફિસર આવા હોકરને દૂર કરવા તાત્કાલિક પગલાં લેશે. જો વોર્ડ ઓફિસર કોઈ કાર્યવાહી ન કરે તો નાગરિક/દુકાનદાર દ્વારા સમિતિને લેખિતમાં ફરિયાદ દાખલ કરી શકાય છે. સમિતિ ફરિયાદની તપાસ કરશે અને જો યોગ્ય જણાશે તો સમિતિ પોલીસની મદદથી હોકરને દૂર કરશે. સંબંધિત પોલીસ સ્ટેશનના ઈન્ચાર્જ અધિકારીને સમિતિને તાત્કાલિક અને યોગ્ય મદદ આપવાનો નિર્દેશ આપવામાં આવે છે. જો સમિતિને ફરિયાદ સાચી જણાય તો તે આ મુજબ રેકોર્ડ કરશે. સમિતિના આ મુજબ રેકોર્ડ કરવા પર, તેની ફરજ બજાવવામાં નિષ્ફળતા અંગેની પ્રતિકૂળ ટિપ્પણી સંબંધિત વોર્ડ ઓફિસરના ગોપનીય રેકોર્ડમાં નોંધવામાં આવશે. જો કોઈ અધિકારીના રેકોર્ડમાં આવી ત્રણથી વધુ નોંધ જોવા મળે તો તે બઢતી રોકવા માટેનું કારણ બની શકે છે. જો કોઈ અધિકારીના રેકોર્ડમાં આવી ૬ થી વધુ નોંધ જોવા મળે તો તે સેવા સમાપ્તિ માટેનું કારણ બની શકે છે. આવી ફરિયાદો સાંભળવાના કામ માટે બી.એમ.સી. સમિતિના અધ્યક્ષને દર મહિને ૩.

૧૦,૦૦૦ નું નિશ્ચિત માનદવેતન ચૂકવશે.

(૧૬) અમારા દ્વારા ઘડવામાં આવેલી યોજનાની તમામ સંબંધિત લોકો પર બંધનકર્તા અસર રહેશે. આમ જેમને હવે લાયસન્સ આપવામાં આવશે તે સિવાય અન્ય કોઈપણ વ્યક્તિ/સંસ્થાને રસ્તાઓ/શેરીઓ પર બેસવાનો કે કોઈ પણ હોકિંગ કે અન્ય વ્યવસાય કરવાનો અધિકાર રહેશે નહીં. અમે નિર્દેશ આપીએ છીએ કે બી.એમ.સી. આ ચુકાદો તે તમામ અદાલતોના ધ્યાનમાં લાવશે જેમાં અત્યારે બાબતો પડતર છે. અમને પૂરી ખાતરી છે કે સંબંધિત કોર્ટ/અદાલતો પછી યોગ્ય રીતે તેના મનાઈ હુકમ/સ્ટે ઓર્ડર (injunction/stay order) ને ખાલી/ફેરફાર કરશે.

અમે એ સિદ્ધાંતને મંજૂરી આપતા નથી કે તમામ મુખ્ય અને મોટા રસ્તાઓ આપોઆપ હોકિંગ ઝોનમાંથી બાકાત રાખવા જોઈએ. સમિતિ દરખાસ્ત મળવા પર તપાસ કરવા હકદાર રહેશે કે આવા રસ્તાઓ પર હોકિંગની મંજૂરી આપી શકાય કે કેમ. જો વાહન અને રાહદારીઓના ટ્રાફિકમાં વધારે અડચણ વિના હોકિંગની મંજૂરી આપી શકાતી હોય, તો તેની મંજૂરી આપવી જોઈએ. ઉદાહરણ તરીકે, અમે એવું કોઈ કારણ જોતા નથી કે શા માટે A વોર્ડમાં જે. ટાટા રોડ અથવા બેરિસ્ટર રજની પટેલ માર્ગ પર હોકિંગની મંજૂરી આપવી જોઈએ નહીં. અલબત્ત સચિવાલય અને વિધાનભવનની આસપાસ આ રસ્તાઓ પર હોકિંગની મંજૂરી આપી શકાય નહીં. સમિતિ વિચાર કરશે કે શું આ રસ્તાઓના કેટલાક ભાગને હોકિંગ ઝોન તરીકે જાહેર કરી શકાય છે. અમે બોમ્બે હાઈકોર્ટના એ તારણોને પણ મંજૂરી આપતા નથી કે હોકિંગ પ્લાઝાને મંજૂરી આપવાની નથી.

બી.એમ.સી. માટે હોર્કિંગ પ્લાઝા સ્થાપવા ખુલ્લું રહેશે. જો કે જ્યારે બી.એમ.સી. હોર્કિંગ પ્લાઝાની સ્થાપના કરે છે ત્યારે તે હોર્કિંગ પ્લાઝામાં ૧ મીટર X ૧ મીટરની જગ્યાઓની (pitches) ફાળવણી ઉપરોક્ત નિયમો અને શરતો પર જ થવી જોઈએ જેમાં કોઈ નિશ્ચિત સાઇટ ન હોવી, સવારે ૭ થી રાત્રે ૧૦ વાગ્યા સુધીનો સમય વગેરે સામેલ છે અને માત્ર ત્રણ સ્થાનિક અખબારોમાં, એક મરાઠીમાં, એક હિન્દીમાં અને એક અંગ્રેજીમાં જાહેરાતો આપીને જ કરવી જોઈએ. મળેલી અરજીઓમાંથી ફાળવણી સમિતિના અધ્યક્ષ દ્વારા લોટરી કાઢીને જ થવી જોઈએ. હોર્કિંગ પ્લાઝામાં પણ લાયસન્સ એક વર્ષથી વધુ સમય માટે ન હોવું જોઈએ. સુનાવણી દરમિયાન અમને જાણ કરવામાં આવી હતી કે અંધેરીમાં, બી.એમ.સી. એ કેટલાક હોકર્સ સાથે એક વ્યવસ્થા કરી છે અને તેમને જગ્યા ફાળવી છે. અમારા મતે, આ ફાળવણી સંપૂર્ણપણે અયોગ્ય હતી કારણ કે તે બોમ્બે હાઇકોર્ટના ચુકાદાની વિરુદ્ધ હતી અને આવી ફાળવણી કોઈ પણ જાહેરાત કર્યા વિના અથવા સંબંધિત બધા પાસેથી અરજીઓ આમંત્રિત કર્યા વિના કરવામાં આવી હતી. આ ફાળવણી હોર્કિંગ પ્લાઝા તરીકે ન હતી અને તેથી બોમ્બે હાઇકોર્ટનો ચુકાદો તેને લાગુ પડતો નથી તેવી દલીલમાં અમને કોઈ દમ દેખાતો નથી. જો ફાળવણી હોર્કિંગ પ્લાઝા તરીકે ન હોય તો પણ, બી.એમ.સી. પોતાની મરજી અને ઈચ્છા મુજબ માત્ર હોકર્સના ચોક્કસ જૂથને ફાળવણી કરી શક્યું ન હોત. પછી તેણે ફરજિયાતપણે પહેલા જાહેરાત આપવાની હતી અને અરજીઓ આમંત્રિત કરવાની હતી અને માત્ર લોટરી કાઢીને જ ફાળવણી કરવાની હતી. જેમ કે કોર્ટમાં નિખાલસતાથી સ્વીકારવામાં આવ્યું હતું કે બી.એમ.સી. એ

ભૂલ કરી છે અને તે તેને સુધારશે, અમે તેના સંદર્ભમાં કોઈ આદેશ પસાર કરતા નથી.

અમે એક સમિતિની નિમણૂક કરીએ છીએ જેમાં બોમ્બે ખાતેની બોમ્બે સિટી સિવિલ કોર્ટના નિવૃત્ત ન્યાયાધીશ (જે બોમ્બે હાઇકોર્ટના મુખ્ય ન્યાયાધીશ દ્વારા નોમિનેટ કરવામાં આવશે), જે સમિતિના અધ્યક્ષ હશે, બી.એમ.સી. ના વરિષ્ઠ અધિકારી (જે મ્યુનિસિપલ કમિશનર દ્વારા નોમિનેટ કરવામાં આવશે) અને ટ્રાફિક વિભાગના વરિષ્ઠ પોલીસ અધિકારી (જે પોલીસ કમિશનર દ્વારા નોમિનેટ કરવામાં આવશે) નો સમાવેશ થશે. હાલ માટે અધિકારીઓને સમિતિમાં કામ કરવા માટે સંપૂર્ણ સમય માટે નિયુક્ત કરવામાં આવશે. બી.એમ.સી. સમિતિના અધ્યક્ષ અને સમિતિને ઓફિસની જગ્યા, સેક્રેટરીયલ સ્ટાફ વગેરે જેવી તમામ સુવિધાઓ તાત્કાલિક ઉપલબ્ધ કરાવશે. બી.એમ.સી. સમિતિના અધ્યક્ષને ડ્રાઈવર સાથેની કાર પણ ઉપલબ્ધ કરાવશે જેનો ઉપયોગ ફક્ત આ કામ માટે જ કરવાનો રહેશે. કોઈપણ વ્યક્તિ અથવા સંસ્થા જેને એવું લાગે કે નોન–હોકિંગ ઝોન તરીકે નિયુક્ત કરાયેલા રસ્તાઓ/શેરીઓમાંથી કોઈ રસ્તો/શેરી હોકિંગ માટે યોગ્ય છે, તો તેઓ તે રસ્તા/શેરીને હોકિંગ ઝોન તરીકે નિયુક્ત કરવા માટે આ સમિતિને અરજી કરી શકે છે. તેવી જ રીતે કોઈપણ વ્યક્તિ અથવા સંસ્થા જેને લાગે છે કે હોકિંગ ઝોન તરીકે નિયુક્ત કરાયેલો કોઈ રસ્તો/શેરી નોન–હોકિંગ ઝોન હોવી જોઈએ, તો તે તે રસ્તા/શેરીને નોન–હોકિંગ ઝોન તરીકે નિયુક્ત કરવા માટે સમિતિને અરજી કરી શકે છે. અરજી કરનાર વ્યક્તિ અથવા સંસ્થાએ અરજી સાથે જે રસ્તા/શેરી અંગે તેઓ નિર્ણય

લેવા માંગતા હોય તે રસ્તા/શેરી દીઠ રૂ. ૧૫૦૦ જમા કરાવવા પડશે. બી.એમ.સી. તેમાં રસ્તા/શેરી દીઠ રૂ. ૧૫૦૦ ઉમેરશે. રસ્તા/શેરી દીઠ રૂ. ૩૦૦૦ ની રકમ સમિતિના અધ્યક્ષને તેમના માનદવેતન તરીકે સોંપવામાં આવશે. સમિતિ પછી સંબંધિત વોર્ડ ઓફિસમાં અને તે રસ્તા/શેરી પરના મુખ્ય સ્થાનો પર તે દરખાસ્તોના સંબંધમાં વાંધાઓ/સૂચનો આમંત્રિત કરતી નોટિસ મૂકાવશે. નિઃશંકપણે સમિતિ રસ્તા/શેરીની મુલાકાત લેશે અને સંબંધિત તમામ પક્ષકારોને સાંભળશે જેમાં રહેવાસીઓના સંગઠનો, તે રસ્તા/શેરી પરના દુકાન માલિકો વગેરે સામેલ છે. સમિતિ પછી નક્કી કરશે કે તે રસ્તો/શેરી હોકિંગ ઝોન હોવી જોઈએ કે નહીં. સમિતિ એ પણ નક્કી કરશે કે જો તે હોકિંગ ઝોન બનવાનું છે તો તે રસ્તા/શેરી પર કેટલા હોકર્સને સમાવી શકાય. અમે સ્પષ્ટ કરીએ છીએ કે મંજૂર કરાયેલી યોજનામાં કોઈ વિસ્તારને હોકિંગ ઝોન અથવા નોન–હોકિંગ ઝોન તરીકે દર્શાવવામાં આવ્યો છે માત્ર એટલા માટે સમિતિને તે રસ્તા/શેરી પર હોકિંગની મંજૂરી આપી શકાય કે કેમ તે વિચારતા અટકાવશે નહીં. અમને કોઈ શંકા નથી કે સમિતિ એ સુનિશ્ચિત કરશે કે રસ્તા/શેરીને હોકિંગ ઝોન તરીકે જાહેર કરતા પહેલા ઉપર જણાવેલ માપદંડો પૂર્ણ કરવામાં આવ્યા છે અને જો તમામ માપદંડો પૂર્ણ થતા હોય તો તે રસ્તા/શેરીને હોકિંગ ઝોનની બહાર રાખવામાં ન આવે. સમિતિના સભ્યો વચ્ચે કોઈપણ મતભેદના કિસ્સામાં, સમિતિના અધ્યક્ષનો નિર્ણય પ્રબળ રહેશે. સમિતિનો નિર્ણય અંતિમ અને તમામ માટે બંધનકર્તા રહેશે.

એક તબક્કે એવું રજૂ કરવામાં આવ્યું હતું કે અમારા દ્વારા સૂચવવામાં

આવેલી ચૂકવણી કરવા માટે બી.એમ.સી. પાસે ભંડોળ નહીં હોય. અમને આ રજૂઆતમાં કોઈ દમ દેખાતો નથી. અગાઉ જણાવ્યા મુજબ, ઓગસ્ટ ૧૯૯૮ અને એપ્રિલ ૧૯૯૯ ની વચ્ચે બી.એમ.સી. એ લાયસન્સ ફી અને "પાવતી" ઇશ્યુ કરીને રૂ. ૨,૭૦,૧૪,૧૬૨ એકત્રિત કર્યા હતા. હવે તેઓ લાયસન્સ ફી લઈ શકે છે, જેથી તેમના દ્વારા મોટી રકમ એકત્રિત કરવામાં આવશે. બી.એમ.સી. એકત્રિત કરવામાં આવેલી લાયસન્સ ફીમાંથી આ ચુકાદા હેઠળ નાણાં ખર્ચવા માટે જરૂરી રકમ અલગ રાખશે.

અમે સ્પષ્ટ કરીએ છીએ કે ઉપર ઘડવામાં આવેલી યોજના અને માર્ગદર્શિકા એવા હોકર્સને લાગુ પડશે નહીં જેઓ એક જગ્યાએ બેસતા નથી પરંતુ જેઓ પોતાનો માલસામાન લઈને એક જગ્યાએથી બીજી જગ્યાએ ફરે છે. જો કે, આવા હોકર્સને પણ નિર્ધારિત ફીની ચુકવણી પર લાયસન્સ મેળવવાની જરૂર રહેશે અને તે લાયસન્સ દરેક સમયે તેમના શર્ટ/કોટ પર પ્રદર્શિત કરવું પડશે. આવા હોકર્સને રહેણાંક વિસ્તારોમાં અને એવા વિસ્તારોમાં પણ મંજૂરી આપવામાં આવશે જ્યાં કોઈ શોપિંગ લાઇન ન હોય. તેઓ મોંઘી વસ્તુઓ વેચશે નહીં અને માત્ર તાત્કાલિક જરૂરિયાતની વસ્તુઓ એટલે કે સુવિધા ખરીદીની વસ્તુઓનું જ વેચાણ કરશે. તેઓ કોઈપણ પૂજા સ્થાન, પવિત્ર તીર્થસ્થાન, શૈક્ષણિક સંસ્થાઓ અથવા હોસ્પિટલથી ૧૦૦ મીટરની અંદર અથવા કોઈપણ મ્યુનિસિપલ અથવા અન્ય બજારોથી અથવા કોઈપણ રેલ્વે સ્ટેશનથી ૧૫૦ મીટરની ત્રિજ્યામાં હોકિંગ કરશે નહીં.

૩જી મે, ૨૦૦૧ ના ચુકાદા દ્વારા બોમ્બે હાઇકોર્ટ દ્વારા મોચી

(cobblers) અંગે કેટલાક સૂચનો સ્વીકારવામાં આવ્યા છે. અમે બોમ્બે હાઇકોર્ટના તે તારણની પુષ્ટિ કરીએ છીએ, પરંતુ સ્પષ્ટ કરીએ છીએ કે નોન–હોકિંગ ઝોનમાં મોચીની હાલની પીચો ચાલુ રાખી શકાય છે. જો કે નોન–હોકિંગ ઝોનમાં કોઈ નવી પીચો ઉભેરી શકાશે નહીં.

બી.એમ.સી. હવે મુંબઈ શહેરમાં બહોળી પ્રસિદ્ધિ આપશે અને લાયસન્સની ફાળવણી માટે અરજીઓ આમંત્રિત કરશે. દરેક અરજીમાં તે વિસ્તાર કે જ્યાં જગ્યા માંગવામાં આવી છે અને જે પ્રકારની વસ્તુઓ વેચવા માંગે છે તે જણાવવું આવશ્યક છે. દરેક અરજદાર ૩ થી વધુ સ્થળોની પસંદગી આપી શકે છે જે તેની ૧લી, ૨જી અને ૩જી પસંદગી દર્શાવે છે. તમામ અરજીઓને પછી રસ્તા/શેરી મુજબ વર્ગીકૃત કરવામાં આવશે. જો કોઈ રસ્તા/શેરી માટે અરજદારોની સંખ્યા તે રસ્તા/શેરી પર સમાવી શકાય તેવા હોકર્સની સંખ્યા કરતા વધે નહીં, તો જરૂરી લાયસન્સ ફી મળ્યા પછી તેમને લાયસન્સ આપવામાં આવશે. જો અરજદારોની સંખ્યા ઉપલબ્ધ જગ્યાઓની સંખ્યા કરતા વધારે હશે તો તે અરજીઓ સમિતિ સમક્ષ મૂકવામાં આવશે. સમિતિના અધ્યક્ષ પછી તેમના દ્વારા કાઢવામાં આવતી લોટરી ના આધારે લાયસન્સ ફાળવશે. જેમને લાયસન્સ નહીં મળે તેમને પ્રતીક્ષા યાદીમાં મૂકવામાં આવશે. જ્યારે અન્ય કોઈ રસ્તો/શેરી હોકિંગ ઝોન તરીકે જાહેર થશે, ત્યારે પ્રતીક્ષા યાદીમાંથી લોટરી કાઢવામાં આવશે અને જગ્યાઓ ફાળવવામાં આવશે.

અમને ખ્યાલ છે કે ઉપરોક્ત કવાયત પૂર્ણ થવામાં થોડો સમય લાગશે. અમે આશા રાખીએ છીએ કે ઉપરોક્ત કવાયત આજથી ૬ મહિનાની અંદર પૂર્ણ

થઈ જશે. તે દરમિયાન લાયસન્સ જારી કરી શકાશે અને ઉપર દર્શાવ્યા મુજબ લોટરી કાઢીને અમારા દ્વારા મંજૂર કરાયેલા ઝોનમાં હોકર્સને સ્થાયી કરી શકાશે. અમે હવે આ બાબતોને ૨૩મી જુલાઈ, ૨૦૦૪ સુધી મુલતવી રાખીએ છીએ. તે તારીખે બી.એમ.સી. અમને સોગંદનામા પર જાણ કરશે કે કેટલા વધુ રસ્તાઓ/શેરીઓને હોકિંગ ઝોન તરીકે જાહેર કરવામાં આવ્યા છે અને કેટલા લાયસન્સ અગાઉથી જ જારી કરવામાં આવ્યા છે અને કેટલા વધુ હોકર્સને સમાવવાની શક્યતા છે. બી.એમ.સી. અમને એ પણ જાણ કરશે કે તેઓ કેટલા અને ક્યાં હોકિંગ પ્લાઝા સ્થાપવાનો ઈરાદો ધરાવે છે અને કઈ તારીખ સુધીમાં તેઓ તેને સ્થાપિત કરવાની આશા રાખે છે.

બાબત પડતર છે.

This judgment has been translated using an AI-assisted translation tool.

==========

અસ્વીકરણ: સ્થાનિક ભાષામાં અનુવાદિત આ ચુકાદા/હુકમનો હેતુ પક્ષકારોને તેમની ભાષામાં જાણકારી ઉપલબ્ધ કરાવવા માત્રનો છે અને તેનો અન્યથા ઉપયોગ થઈ શકશે નહિ. અન્ય તમામ વ્યવહારિક તેમજ સરકારી ઉદ્દેશો માટે મૂળ અંગ્રેજી ચુકાદો/હુકમ જ પ્રમાણિત અને માન્ય રહેશે.
DISCLAIMER: The translated judgment in vernacular language is meant for the restricted use of the litigant to understand it in his/ her language and may not be used for any other purpose. For all practical and official purposes, the English version of the judgment shall be authentic and shall hold the field for the purpose of execution and implementation.

==========